

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВНЗ УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЛЬВІВСЬКА ДУХОВНА СЕМІНАРІЯ СВЯТОГО ДУХА
ФІЛОСОФСЬКО-БОГОСЛОВСЬКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

Кафедра богослов'я

Магістерська робота

**МОЛИТВА ЯК ЗАСІБ БОРОТЬБИ З ГРІХОМ У МОРАЛЬНО-
АСКЕТИЧНОМУ ВЧЕННІ СВ. ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО**

Студент 6-го курсу: Ярослав Телішевський

Науковий керівник: Марія Горяча

доктор богослов'я

Львів 2018

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

PG - J.P. MIGNE, *Patrologiae cursus completes. Ecclesia Graeca*, Paris 1857-1866.

АТВ - *Аскетичні твори св. Василя Великого* / перекл. з грецьк. А. ШЕПТИЦЬКИЙ, Львів 1929.

БШ- Бесіди на Шестоднев

ВЛВ - *Вибрані листи св. Василя Великого* / перекл. з грецьк. С. ФЕДИНЯК, Нью-Йорк 1964.

Гомілії - В. ВЕЛИКИЙ, *Гомілії* / перекл. з давньогрецьк. Л. ЗВОНСЬКА, Львів: Свічадо 2006.

Гомілії на Псалми – В. ВЕЛИКИЙ, *Гомілії на Псалми* / перекл. з грецьк. С. ФЕДИНЯК, Нью-Йорк: Видавництво оо. Василян 1979.

ДП - Довгі правила.

КП - Короткі правила.

МАТ - В. ВЕЛИКИЙ, *Морально-аскетичні твори* / перекл. з давньогрецьк Л. ЗВОНСЬКА, Львів: Свічадо 2006.

МО - В. ВЕЛИКИЙ, *Моральні основи* / перекл. з грецьк. А. ШЕПТИЦЬКИЙ, Апостолес 1951.

МП - Моральні правила.

НВН - *Науки св. Василя Великого для народу* / перекл. з грецьк ГЛЕН КОВ, Нью-Йорк 1954.

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ I. Природа гріха в розумінні Василя Великого	10
1.1. Біблійне розуміння походження гріха в інтерпретації св. Василя Великого.....	10
1.2. Розрізнення фізичного і морального зла	15
1.2.1. Фізичне зло	15
1.2.2. Моральне зло	20
1.3. Наслідок особистого гріха	22
Розділ II. Вчення Василя Великого про молитву та практичні вказівки щодо її звершення.....	28
2.1. Молитва в розумінні Василя Великого	28
2.2. Час для звершення молитви.....	30
2.3. Користь, яку приносить молитва.....	32
2.4. Постійна та безперервна молитва	34
2.5. Види молитви	36
2.5.1. Усна молитва	36
А. Молитва славословення.....	37
Б. Молитва благодарення	39
В. Молитва покаяння і перепрошення	40
Г. Молитва прохання	40
2.5.2. Молитва ума	43
Розділ III. Значення молитви в боротьбі з гріхом	49
3.1. Молитва як засіб для набуття Божої благодаті на шляху до викорінення гріха	49
3.2. Навернення	54
3.3. Викорінення гріха	56
3.4. Пробудження до чеснотливого життя	59
3.5. Богословські чесноти: віра, надія, любов.....	62
3.5.1. Чеснота віри.....	62
3.5.2. Чеснота надії.....	64
3.5.3. Чеснота любові.....	67
А. Любов до Бога	68

Б. Любов до ближнього	71
Висновки	76
Список використаної літератури	78

ВСТУП

У Раю людина перебувала в гармонії зі своїм Творцем, проте внаслідок свого упадку зруйнувала цю єдність, стала ураженою гріхом та приреченою на смерть, через що й була позбавлена вічного життя. Внаслідок гріхопадіння, – тілесне може панувати над свободою людини. Із кожним днем, питання, які стосуються моральності, духовності, відходять на другий план, оскільки приглушуються видумками диявола, через вплив на людство.

Але людина має докладати всіх зусиль, щоб вчитись панувати над гріхом. Для цього їй потрібна допомога Божа, оскільки сама людина не може досягти доброго результату. Саме молитва дає людині силу відновлювати цей зв'язок із Богом та протистояти спокусам. З огляду на те впливає й актуальність мого дослідження, бо далеко не всі усвідомлюють важливість праці над своїм духовним життям. Усі покликані, але не всі відкликаються. Вибір теми визначається її практичним характером.

Метою цієї праці є дослідити вчення Василя Великого (329-379) про те, як людина може з допомогою молитви боротися з гріхом, а також представити наслідки цієї боротьби в духовному житті людини і розкрити питання: що є такого в молитві, щоб людина могла користати з неї і отримувати внутрішню силу?

Досягнення цієї мети передбачає виконання низки завдань:

1. Проаналізувати розуміння Васиєм Великим природи гріха, його походження та наслідків;
2. Розглянути богословське трактування молитви у творах Василя Великого, проаналізувати основні типи молитви, дослідити суть боротьби з гріхом за допомогою молитви;
3. Описати і проаналізувати процес набуття Божої благодаті на шляху до відкинення гріха.

Тож у праці буде розглянуто три основні моменти християнського життя: молитву, гріх і боротьбу з ним.

Перший розділ буде присвячений поняттю гріха, шляхам його виникнення та його наслідкам для цілого людства. Особливе місце займатиме розрізнення морального і фізичного зла, та чому воно існує в світі.

Другий розділ висвітлюватиме суть молитви та її користь в духовній боротьбі. Ми розглянемо види молитви та представимо практичні настанови щодо її звершення, а саме: якою має бути молитва; якої послідовності слід дотримуватись у молитві; час її звершення тощо.

Третій розділ зосереджує увагу читача на значенні молитви в боротьбі з гріхом. Завдяки молитві людина отримує Божу благодать, яка додає їй сили протистояти гріху та почати поступовий процес викорінення його зі свого серця. Буде показано роль молитви у набутті Божої благодаті, яка допомагає викорінювати гріх і відроджувати та плекати в собі богословські чесноти, які, на думку Василя Великого, закладені в людину при сотворенні і потребують свого відродження. Третій розділ розкриватиме суть і наслідок цієї боротьби з гріхом за допомогою молитви.

Основною джерельною базою при написанні цієї праці є морально-аскетичні твори Василя Великого, зокрема «Моральні правила»¹ та «Аскетикон»². Ці твори були двічі перекладені українською мовою: спершу – митрополитом Андреем Шептицьким³, а недавно – Лесею Звонською⁴. У перекладі А. Шептицького є деякі незрозумілості щодо мови написання, а переклад Звонської є більш сучаснішим. Тому для порівняння за основу братимуться обидва переклади. Ці твори будуть підставовими для нашої праці

¹ Твір «Моральні правила» (*Regulae morales* // PG 31, 700-869), (далі – МП), написаний близько 360 року. Складається з 80-ти правил. У перших з них мова йде про навернення і покуту, в останніх – про єднання з Богом. Спочатку Василій об'єднав ці правила зі вступним твором «Про суд Божий» (*De iudicio Dei* // PG 31, 653-676), згодом додав ще інший вступний твір «Про віру» (*De fide* // PG 31, 676-692), написаний коло 372 року - (див. С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, перекл. з польськ. Т. РІЗУН, Львів: Свічадо 2007, 14).

² «Аскетикон» складається з двох частин: 55 запитань і відповідей, які мають назву «Правила, викладені ґрунтовно» (*Regulae fusius tractatae* // PG 31, 890-1050), та 313 запитань і відповідей, під назвою «Глави правил, викладених стисло» (*Regulae brevis tractatae* // PG 31, 1051-1320). Оскільки, ми будемо користуватись аскетичними творами в перекладі А. Шептицького та Л. Звонської, крім цього будемо консультиватися грецьким оригіналом PG. Для чіткого розмежування в термінології різних перекладів, вводимо скорочення, які дозволять чітко і без плутанини подати матеріал: КП – «Короткі правила»; ДП – «Довші правила».

³ *Аскетичні твори св. Василя Великого* / перекл. з грецьк. А. ШЕПТИЦЬКИЙ, Львів 1929 (далі - АТВ).

⁴ В. ВЕЛИКИЙ, *Морально-аскетичні твори* / перекл. з давньогрецьк Л. ЗВОНСЬКА, Львів: Свічадо 2006 (далі - МАТ).

при розкритті тем присутності гріха у світі, значенні молитви в боротьбі з гріхом та її плодів для людини.

Окрім того як додаткові джерела використано деякі гомілії Василя Великого: «Про те, що Бог не є винуватцем зла», «Про покору», «Заохочення до прийняття святого хрещення», «Прислухайся до себе» та інші⁵. Вони допоможуть вичерпніше провести дослідження думки Василя про існування гріха, зла та їхніх наслідків для людини. Важливим джерелом для нашої праці є також науки Василя Великого для народу: «Про віру», «На честь мучениці Юліти», «На честь мученика Гордія»⁶, та інші, які розкривають зміст молитви і страждань в житті людини, а також листи: «Василій Григорієві», «Про досконалість чернечого життя», та інші, які є своєрідним, «щоденником» його життєвого досвіду і зображають Василя як провідника та радника⁷. Із Василієвих «Бесід на Шестиднев», взято до уваги бесіду про сотворення людини на образ і подобу Божу, яка показує всемогутність і доброту Творця⁸.

Що стосується аналізу аспектів гріха, молитви та Божої благодаті, перевагу буде надано науковому дослідженню о. Степана Батруха «Модель християнського життя у творах св. Василя Великого»⁹, зроблено акцент на трьох аспектах духовного життя: молитва, гріх і чеснотах. Не менш важливою працею, в якій представлено аналіз думок Василя про наслідки первородного гріха, є книга Сергія Заріна «Аскетизм згідно з православно-християнським вченням»¹⁰. Серед головних досліджень слід згадати працю Іллі Рейзмира «Вчення святителя

⁵ «Про те, що Бог не є винуватцем зла» (*Quod Deus non est auctor malorum* // PG 31, 329-353); «Про покору» (*De humilitate* // PG 31, 525-540); «Заохочення до прийняття святого хрещення» (*In sanctum baptisma* // PG 31, 424-444); «Прислухайся до себе» (*Attende tibi ipsi*, 4 // PG 31, 197-217); укр. переклад: В. ВЕЛИКИЙ, *Гомілії* / перекл. з давньогрецьк. Л. ЗВОНСЬКА, Львів: Свічадо 2006 (далі – *Гомілії*).

⁶ «Про віру» (*De fide* // PG 31, 676-692); «На честь мучениці Юліти» (*In martyrem Julittam* // PG 31, 237-260); «На мученика Гордія» (*In Gordium martyrem* // PG 31, 489-508); укр. переклад: В. ВЕЛИКИЙ, *Науки св. Василя Великого для народу* / перекл. з грецьк. Глен Ков, Нью Йорк 1954 (далі – НВН).

⁷ «Василій Григорію» (*Basilius Gregorio, Lettera 2* // PG 32, 224-233); «Про досконалість чернечого життя» (*De perfectione vitae monasticae* // PG 32, 238-293); «До дівиці, що згрішила» (*De virginem lapsam, Lettera 46* // PG 32, 369-381); укр. переклад: *Вибрані листи св. Василя Великого* / перекл. з грецьк. С. ФЕДИНЯК, Нью Йорк 1964 (далі – ВЛВ).

⁸ (*De creatione hominis 1* // PG 30, 9-37); Пор. рос. перевод: ВАСИЛИЙ ВЕЛИКИЙ, «Беседы на Шестоднев». Беседа 10, 16 // сайт: *Православная библиотека*, <https://azbyka.ru/otechnik/Vasilij_Velikij/besedy_na_shestodnev/#0_10>, (дата звернення: 1 березня 2018), (далі – БШ).

⁹ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого* / перекл. з польськ. Т. РІЗУН, Львів: Свічадо 2007.

¹⁰ С. ЗАРИН, *Аскетизм по православно-християнському учению*, Москва: Православный Паломник 1996.

Василія Великого про духовну досконалість»¹¹, де автор описує духовний вимір молитовного життя в думці Василія. Християнський погляд на існування та плекання любові до Бога і ближнього представлено в праці Степана Рункевича «Про чесноти і подвиги згідно творів св. Василія Великого»¹². Не менш важливою є праця Константина Скурата «Настанови великих вчителів Церкви», в якій висвітлена тема, яка стосується чеснотливого життя та шляхів його досягнення¹³.

Серед спроб переосмислення думки Василія Великого щодо сутті молитви, можна виділити статтю Жана Грібомона «Молитва згідно з Василієм Великим»¹⁴, в якій робиться ширше визначення молитви. Стаття Павла Смірнова «Сутність зла згідно з вченням Василія Великого»¹⁵, присвячена розгляду природи гріха і зла, де автор - намагається з'ясувати причину виникнення гріха.

Оригінальність дослідження полягає в тому, що хоча проблематика даної праці була частково досліджена іншими дослідниками, проте, при написанні цієї магістерської роботи братимуться до уваги інші аспекти. Буде зосереджено увагу на молитві та її ролі в духовній боротьбі з гріхом. При аналізі аскетичного вчення Василія Великого будуть висвітлені його думки щодо присутності зла в цьому світі та його вплив на душевний стан людини, розглядатиметься вчення Василія про Божу благодать та її дію в житті людини.

Методологічною основою при написанні праці став описовий метод, важливість якого полягає в описі головних понять закладених у дослідженні. Для опрацювання творів і систематизації думок Василія Великого, було використано методи аналізу та синтезу. Через розгляд писань святителя та з використанням наукової літератури, спробуємо розкрити суть та значення молитви як засобу боротьби з гріхом в духовному житті людини.

¹¹ И. РЕЙЗМИР, *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 2-ое, изд. Свято-Троицкая Сергиева Лавра 2010.

¹² С. РУНКЕВИЧ, *О добродетелях и подвигах по творениям св. Василия Великого*, Санкт-Петербург: Аксион естин 2009.

¹³ К. СКУРАТ, *Наставления великих Учителей Церкви*, Яхрома: Троицкий собор 2008.

¹⁴ J. GRIVOMONT, «La preghiera secondo S. Basilio» // *Saint Basile. Evangile et Eglise. Melanges*, т. I-I, Roma 1964, 371-397.

¹⁵ П. СМІРНОВ, «Сущность зла по учению св. Василия Великого» // *Христианское чтение*, 2, Санкт-Петербург: Аксион естин 2009, 238-249.

Ця праця покликана показати людині, що існує спосіб, в який можна перемагати гріх. Вона може бути корисною для глибшого практикування християнського життя, а також стати добрим початком для ґрунтовнішого дослідження цієї теми.

РОЗДІЛ І

ПРИРОДА ГРІХА В РОЗУМІННІ ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО

Тема гріха, його походження та вплив на людину завжди має особливу вартість. У цьому розділі ми розглянемо, як Василій Великий будує своє вчення про гріх на основі текстів Святого Письма та власного духовного досвіду, дослідимо питання, які стосуються суті самого гріха, його природи та біблійного розуміння його виникнення. Окрім цього буде розкрито теми, які безпосередньо є пов'язані з темою гріха, а саме про фізичне і моральне зло.

1.1. Біблійне розуміння походження гріха в інтерпретації св. Василя Великого

Василій Великий зазначає, що перша людина, яка отримала життя від свого Творця, була доброю. Адам був добрим, захоплювався ділами рук Божих та любив Благодійника¹⁶. Між Богом і Його творінням існував тісний зв'язок. Стосунки між Творцем і першою людиною побудовані на взаємній любові. Господь дав йому в руки все, що створив, наділив владою над усім творінням та зробив його подібним до ангелів¹⁷. Це є свідченням того, як високо Господь підніс цінність людської особи.

Все, що людина бачить у цьому світі, є сотворене для неї. Творець приніс у подарунок увесь світ для людини: тварини, рослини, ґрунт, по якому вона ходить своїми ногами і який дає їй поживу. В одній зі своїх наук до народу, Василій навчає: «Адам був колись угорі, але не місцем, тільки вибором»¹⁸. Каппадокієць має на увазі те, що Адам не літав у небі, наче птах, маючи крила, а перебував там завдяки своєму вибору. Зі своєї свободної волі, даної йому від початку життя, він був у небі, оскільки обирав Творця, Того, Хто дав йому життя.

¹⁶ *Quod Deus non est auctor malorum*, 7 // PG 31, 344 D; Гомілії, 134.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

З моменту свого існування людина є народженою за образом Божим, проте лише своєю волею стає подібною до Бога¹⁹. В одній зі своїх бесід на Шестиднев Василій підкреслює важливість людської волі, що дана їй при створенні. Завдяки своєму вибору людина може ставати подібною до Творця. Господь створив її на Свій образ і Свою подобу, дав їй можливість пізнати Себе, дав їй розум, більший від усіх тварин, і поставив її господарем усього створіння²⁰.

Василій Великий акцентує увагу на тому, чим відрізняється людська особа від тварини? Беручи до уваги книгу Буття, людина, як і тварина, є Божим творінням. Проте відмінністю між ними є свобідна воля, адже людина може приймати ті чи інші рішення, керуючись виключно власною волею та розумом. Натомість тварина прислухається тільки до інстинктів: нападати або втікати. Єпископ Кесарії зазначає, що головним фактом, який відрізняє людину від тварини є наявність у першої розуму²¹. Саме завдяки інтелекту, вона може керувати і підпорядковувати собі все, що є сотворене у цьому світі. Отець Церкви наводить приклад лева, відомого як «короля усіх звірів», якого бояться усі інші тварини та який володіє великою силою. Однак лев не такий вже й могутній, коли він замкнений у клітці, відповідно має бути хтось сильніший і мудріший від нього. Цим кимось є саме людина²². У висновку може стверджувати, що людина своїм розумом перевищує найсильніших тварин, бо може зробити пастку, з якої тварина не зможе вибратись. Власне це є ознакою її інтелектуальної вищості над твариною та демонстрація вміння панувати над нею.

Господь сотворив першу людину, наділив усім, що привів до життя, аби та втішалась і нічого їй не бракувало. Господь помістив Адама в рай серед усього, що Сам сотворив, проте той швидко тим знехтував і надав перевагу тому, що було миле його оку, а не серцю²³. Василій Великий у своїх науках до народу зазначає, що Адам відкинув те, що йому дав Господь і обрав те, що, як вважав, зможе принести йому більше користі. Він відступив від Бога через нашіптування

¹⁹ *De creatione hominis*, 16 // PG 30, 24 D; БШ, 10, 16.

²⁰ А. ПЕКАР, *Досконалий християнин*, Львів: Місіонер 2005, 97.

²¹ *De creatione hominis*, 9 // PG 30, 21A; БШ, 10, 9.

²² *De creatione hominis*, 10 // PG 30, 21B; БШ, 10, 10.

²³ *Quod Deus non est auctor malorum*, 7 // PG 31, 344 D; Гомілії, 134.

диявола і цим відштовхнув себе від Бога, від Того, Хто дав йому життя²⁴. Варто підкреслити, що перша людина, яка була створеною Богом, була призначена жити життям вічним, піддалася обману диявола свідомо. Святитель пояснює, що вона, будучи вгорі своїм духом, все ж може опуститися до «тілесних огидних насолод»²⁵. Коли людина відштовхує від себе Господа, то починає забувати про гріх та його шкоду, вона перестає помічати свої проступки та їх наслідки у своєму житті, і такий стан речей її буде влаштовувати.

Людина нехтує Божою любов'ю щодо себе, і тим самим відвертається від Бога. Василій Великий зауважує, що Адам загордів тим всім, що вручив йому в руки Творець. І відповідно несе за це відповідальність. Василій Великий зазначає, що «колись змії своєю хитрістю ошукав» людину²⁶, тому Адам свідомо і добровільно згрішив, за що розраховувався смертю. Отже, Адам став на бік зла не тому, що його хтось примусив, а через те, що не зміг прийняти правильне рішення²⁷. Він залишає Того, Хто привів його на світ, та забуває про Нього (Втор. 32, 18). Наскільки Адам відійшов від життя, настільки зблизився зі смертю, бо Господь є життям, а той, хто позбавляє себе життя, зазнає смерті²⁸.

Бог не є винуватцем того, що Адам зазнав смерті, оскільки останній сам засудив себе на смерть і свідомо обрав не Того, Хто дав йому життя, а того, хто є смертю і робить все для того, щоб людську погубити душу. Переступивши Божий Закон, Адам починає жити в гріху і згодом бачить наслідки свого вчинку – втрату своєї гідності та самого себе²⁹. Наслідком цього стає вигнання першої людини з раю. Адам чинить гріх через свою злу волю, за що несе відповідальність та отримує відповідну відплату, вмирає³⁰. Ми ставимо запитання: чому ж диявол ворогує проти нас?

Він не міг спокійно зносити, що ми безжурно живемо в раю. За допомогою підступів і хитрощів обдурив людину, скориставшись для цього тим самим палким бажанням,

²⁴ П. СМІРНОВ, «Сущность зла по учению св. Василия Великого», 243.

²⁵ *Quod Deus non est auctor malorum*, 7 // PG 31, 344 D; Гомілії, 134.

²⁶ *De virginem lapsam*, Lettera 46 // PG 32, 373 C; ВЛВ, 81.

²⁷ *Quod Deus non est auctor malorum*, 7 // PG 31, 344 D; Гомілії, 134.

²⁸ Там само // PG 31, 346 A; Гомілії, 134.

²⁹ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 42.

³⁰ *Quod Deus non est auctor malorum*, 7 // PG 31, 344 D; НВН, 119.

завдяки якому людина мала уподібнитися до Бога. Він показав людині дерево й пообіцяв, що, скуштувавши плід з нього, вона уподібниться до Нього³¹.

Диявол заздрить людському щастю – перебуванню з Богом, тому й забажав шляхом обману схилити людину на свій бік. Адам спокушається приманкою диявола і своїм вибором відкидає Господа. Він віддаляється від Бога, і саме це відчуження є гріхом³². Варто підкреслити, що до моменту свого упадку людина перебувала в постійній єдності з Творцем. Але згрішивши, вона немовби відриває своє буття від буття з Богом і починає жити окремо від Нього, а згодом і ховатись від Бога. Псалмопівець каже, що ті, які віддаляються від свого Творця, – загинуть (Пс. 72, 27). Тільки з Богом людина може спасти свою душу. Людина захотіла стати володарем свого життя, відкинувши те божественне буття, до якого її покликав Творець³³. «Отже, не Бог створив смерть, а ми самі стягнули її на себе через злорадну думку»³⁴. Отож, смерть є наслідком гріха, який чинить людина.

Адам обирає те, що пропонує диявол, – чинить гріх. Очікуючи від змія взаємну послугу, чоловік і жінка сподіваються, що стануть такими ж, як Бог (Бут. 3, 5). Однак, вони не тільки нічого не отримують, а й втрачають усе, що мали і стають тлінними. Людина відкинула божественну славу і пішла за тим, чого не отримала, позбавивши себе того, що могла мати³⁵. Христос казав, що хто буде дотримуватись слів Його Отця, той житиме вічно, проте, як бачимо, Адам злегковажив цими словами і засудив себе на смерть³⁶. Він обирає те, що видається красивим зовні, проте не знає, що приховано всередині запропонованих йому дарів. Василій Великий зауважує, що наслідком вчиненого гріха є людська смерть³⁷, а під красивим плодом схована смерть, якої зазнав Адам через свій нерозсудливий вибір. Внаслідок гріхопадіння людина не бажає

³¹ *Quod Deus non est auctor malorum*, 8 // PG 31, 348 A; *Гомілії*, 135-136.

³² П. СМІРНОВ, «Сущность зла по учению св. Василия Великого», 243.

³³ Там само, 243.

³⁴ *Quod Deus non est auctor malorum*, 7 // PG 31, 346 A; *НВН*, 119.

³⁵ П. СМІРНОВ, «Сущность зла по учению св. Василия Великого», 244.

³⁶ СВЯТИТЕЛЬ В. ВЕЛИКИЙ, Архиепископ Кесарии Каппадокийской, *Творения*, т. 2, Москва: Сибирская благовонница 2009, 28.

³⁷ МП 10 // PG 31, 717 D; *МАТ*, 48.

визнати, що вона є підвладною Творцеві, що її життя є в Його руках, натомість піддається тому, що шкодить людській душі³⁸.

«І в раю наказав Бог Адамові працювати і стерегти його, а після падіння людини прирік у поті чола їсти хліб і на смерть засудив Бог Адама: “Ти із землі, й вернешся у землю”, а всі, що від Адама походять, так як і він, підпадають під ту кару»³⁹. Життя людини після упадку виразно відрізнялось від життя, яке вона мала у раю. Господь із любові до людини створив усе так, щоб вона у раю мала все, що їй необхідне для вічного життя в тому місці, де вона перебувала. Творець доручив людині доглядати за всім творінням Божих рук. Людина, сотворена Богом із самого початку, була покликана до життя вічного з Богом. Після вчинення гріха все змінюється – людина стає тлінною, тимчасовою. Такі наслідки є для кожного, хто народився від Адама: гріх, який поширюється на весь світ та смерть⁴⁰. Після гріхопадіння та вигнання людей із раю, цей прабатьківський гріх передається з роду в рід, в результаті чого все людство стало тлінним та тимчасовим. Господь є Тим, Хто дарує людині життя, Він є Тим, Хто Сам є Життям, а життя без Нього не має сенсу. Тому людина, яка відкидає Його – сама позбавляє себе життя і засуджена на загибель.

Господь не забирає від Адама життя, хоча міг це зробити в один момент, а дає надію на порятунок душі, але людина сама обирає дорогу смерті⁴¹. Керуючись свобідною волею, вона може приймати ті чи інші рішення, проте через намовляння і вплив диявола може обрати й спокусу, запропоновану їй у красивій обгортці. Гріх виникає внаслідок зіпсованості людської душі⁴². Господь створив людину доброю, будучи в раю, вона не знала, що таке гріх, і не знала, що чекатиме її після переступу Божого закону. Проте, коли вона зробила свій вибір, то відчула, що з нею відбувається щось не так, і почала ховатися і прикриватись листям, бо зрозуміла, що є нагою (Бут. 3, 7). Вона чекала, що стане такою ж, як Бог, але стала жертвою обману, за що понесла відплату.

³⁸ П. СМІРНОВ, «Сущность зла по учению св. Василия Великого», 244.

³⁹ *Constitutiones monasticae*, 4 // PG 31, 1348 C; АТВ, 390.

⁴⁰ *Quod Deus non est auctor malorum*, 7 // PG 31, 346 A; НВН, 118.

⁴¹ *Quod Deus non est auctor malorum*, 5 // PG 31, 337 D; Гомілії, 132.

⁴² *Quod Deus non est auctor malorum*, 4 // PG 31, 337 C-338 A; Гомілії, 130.

Гріх залишає глибокий відбиток на людській душі, нищить людську особу зсередини. Але є Господь, Який лікує людську душу, хоче врятувати її⁴³, а не погубити. Автор не може вбивати чи нищити своє творіння. Господь створив людину на Свій образ і подобу, дав їй розум і свобідну волю, щоб думати і приймати правильні рішення. Проте, завдяки своїй недосконалій волі, людина може помилятися і падати в гріх, але є Господь, який не залишає Своє творіння навіть тоді, коли воно відштовхує Його від себе.

Підсумовуючи, варто підкреслити те, що увесь сотворений світ є дарунком для людини від її Творця. Він є добрим, як і первісно сама людина. Проте, через особистий вибір, людина втрачає безсмертя, яке було їй подароване. Після відвертання від свого Творця, вона стає тлінною і має свій кінець. Василій Великий звертає нашу увагу на те, що в існуванні гріха у цьому світі винна людина, бо піддалась обману змія, зробила нерозсудливий вибір і засудила себе на смерть. Через неправильне використання людиною власної волі у світі панує зло.

1.2. Розрізнення фізичного і морального зла

Василій Великий у своєму вченні розділяє два види зла: фізичне і моральне. Він показує особливості їх функціонування та пояснює результати їх впливу на життя людини.

1.2.1. Фізичне зло

Кесарійський єпископ особливу увагу звертає на існування у світі фізичного зла. Впродовж свого життя людина неодноразово задумується над тим, чому у сьогоденні відбувається стільки війн, невинуватих смертей, людських хворіб тощо.

⁴³ *Quod Deus non est auctor malorum*, 3 // PG 31, 333 B; НВН, 112.

Василій запитує: «Звідки беруться масові катаклізми, землетруси, чому розбиваються кораблі, виникають пожежі, трапляються воєнні катастрофи тощо?»⁴⁴. Святитель дає таке визначення фізичного зла: «Фізичне зло – це нещастя, всякого роду терпіння»⁴⁵. Зло – це не є щось, що має свою субстанцію, до якої можна доторкнутись. Це наслідки присутності гріха у цьому світі. Фізичне зло відрізняється від морального, бо не залежить повністю від самої людини. Присутньою тут є і воля Господня. Чому ж тоді існує фізичне зло? Василій Великий каже, що Господь посилає людині тілесні страждання для приборкання гріха⁴⁶. Окрім цього, посилаючи людині різного роду терпіння, Бог намагається вберегти її від чогось гіршого, допомогти їй вийти з неволі гріха. Те, що Господь здійснює в такий спосіб Свою волю, не свідчить про те, що Він є злим і хоче покарати людину. Злом є гріх, який людина чинить свідомо і який відштовхує її від Бога. Єпископ Кесарії зазначає, що Господь Сам знає кому, скільки і для чого дати певного роду терпіння. «В тім, треба нам знати, що Господь допускає на нас прикроші відповідно до віри, яка є в кожного, і призначає мірку досвідів»⁴⁷. Святитель пояснює:

Одне мусимо собі добре закарбувати задалегідь у своєму умі, а саме, що ми є сотворіннями доброго Бога. Він зберігає нас і – то більше, то менше, – дбає за нас. Без Його Божої волі не можемо нічого зазнати. Отже – ніщо з того, що терпимо, не є для нас шкідливим, або навіть і таким, над яке можна б продумати щось краще. Правда, смерть походить від Бога, але ж вона не є чимось злим, хіба – що хтось говорить про смерть грішника; бо відсунення від дочасних кар, це започаткування кар пекельних. А спричинником пекельних мук не є Бог, але ми самі. Бо початок і корінь гріха лежить таки в нас самих і в нашій свобідній волі. Адже було вільно стриматися від злого й не зазнати нічого злого⁴⁸.

Із цих слів Василя Великого випливає висновок, що Господь є добрим, і без Його волі людина не може зазнати ні щастя, ні лиха. Людина мала волю обирати добро чи зло, віддавши перевагу другому, в результаті чого тепер відчуває на собі його наслідки. Важливим є навчитись розрізняти Боже покарання від фізичного зла⁴⁹. Воно може бути допущене Богом і корисним для

⁴⁴ Т. ШПІДЛІК, *Духовність християнського Сходу*, Львів: ЛБА 1999, 116.

⁴⁵ А. ПЕКАР, *Досконалий християнин*, 73.

⁴⁶ Ж. ЛАРШЕ, *Бог не хочет страдания людей* / пер. С. Бичуцкий, П. Доброцветов, Москва: Паломник 2014, 46.

⁴⁷ *Quod Deus non est auctor malorum*, 1 // PG 31, 329 B; НВН, 109.

⁴⁸ *Quod Deus non est auctor malorum*, 3 // PG 31, 332 C; НВН, 111.

⁴⁹ П. СМІРНОВ, «Сущность зла по учению св. Василия Великого», 249.

неї. Людина перестане звинувачувати Його в тому, що страждає, лише тоді, коли усвідомить призначення цього досвіду.

Василій Великий наголошує на конечності існування Божої справедливості. Він навчає, яким міг би бути світ, якби ніхто не відповідав за свої вчинки. Тоді нічого не стояло б на перешкоді чинити кривду один одному та здійснювати різноманітні безсоромні вчинки⁵⁰. Але коли у світі існує Божа справедливість, то кожен отримує те, на що заслужив, і відповідно до своїх вчинків. Зі слів Василія варто зробити короткий висновок, що у світі мусить панувати Божа справедливість, і кожному має бути дано за його ділами. Якби такого принципу не існувало, то світ був би приречений на загибель, бо кожен жив би згідно зі своїми законами та принципами, а відтак міг би чинити різного роду зло, не отримавши відплати за свої вчинки. Проте Господь кожному віддає за його ділами. «Чи ж ти сам не прагнув би, щоб Содома пішла з полум'я після тих безбожних учинків?»⁵¹ – питає Василій. Зі слів святителя зрозуміло, що Божа справедливість мусить існувати, і навіть у такий не до кінця зрозумілий людині спосіб, коли стоїть питання життя і смерті.

Коли у своєму житті людина стикається з труднощами чи хворобами і не може їх подолати, то до неї приходить думка, що Бог забув про неї або ж Його взагалі немає⁵². Людина може не розуміти, чому вона страждає, зазнає болю, просить в Бога допомоги, а Він не відповідає. В одній зі своїх наук до народу, Василій Великий пише: «Недугу зсилає Господь на тих, що для них ліпше мати зв'язані нею члени, ніж свобідно й без перешкоди вживати їх рухів до гріха»⁵³. В іншій частині писання він каже, що Господь «б'є тіло, щоб душа була вилікувана, завдає смерть гріхові, щоб справедливість жила!»⁵⁴. Єпископ Кесарії відзначає, що тіло терпить для того, щоб душа людини зцілилася⁵⁵. Святитель розуміє хворобу як засіб, через який Господь хоче вберегти людську душу від гріха чи іншого лиха або вилікувати її від наслідків гріха, а відтак зробити вільною.

⁵⁰ *Quod Deus non est auctor malorum*, 1 // PG 31, 329 D; HBH, 110.

⁵¹ *Quod Deus non est auctor malorum*, 4 // PG 31, 338 A; HBH, 114.

⁵² *Quod Deus non est auctor malorum*, 1 // PG 31, 330 C; *Гомілії*, 126.

⁵³ *Quod Deus non est auctor malorum*, 3 // PG 31, 333 B; HBH, 112.

⁵⁴ *Quod Deus non est auctor malorum*, 4 // PG 31, 338 B; HBH, 114.

⁵⁵ Там само // PG 31, 337 B; *Гомілії*, 130.

Зазнаючи страждань від Господа, горда людина стає покірнішою⁵⁶. Тоді вона залишається наодинці у своєму становищі і має особливий час для роздумів над своїм життям та присутністю в ньому Бога.

Василій Великий каже, що Господь допускає фізичне зло з терапевтичною ціллю, щоб у такий спосіб застерегти людину, зробити її добрішою⁵⁷. На його думку, фізичні страждання тільки мають вигляд зла, але насправді є добрими, оскільки приводять людину до пізнання власної гріховності⁵⁸. Варто зазначити, що доки людина не зрозуміє суті страждань, які вона переносить, то не зможе пізнати себе із середини, не відкриє те, що сховано в її серці. Єпископ Кесарії наводить приклад лікаря, який є добрим, бо бореться з людською недугою, а не із самим хворим, хоч і може завдавати йому болю. Так само і Господь є добрим: Він, хоч і карає певну частину людини, проте має на меті врятувати її цілу⁵⁹.

Василій Великий зазначає, що Бог допускає зло, але має силу перетворити його на добро⁶⁰. Отже, можемо стверджувати, що Господь дозволяє існування такого роду людських страждань, проте одночасно і має владу зробити так, щоб те, що людина вважає злом, перетворилось на добро і вийшло їй на користь. Висновок підсилюють слова святителя:

хвороба, бідність, безчестя, смерть та інші людські скорботи не слід залічувати до зла; оскільки зло протилежне їм, адже ці скорботи іноді бувають по природі, а іноді для багатьох виявляються такими, що слугують на користь⁶¹.

Людина може бути в стані хвороби, чи то з причини слабкості свого тіла, чи з допусту Божого. Варто зрозуміти, що це вона може використати для спасіння своєї душі. Господь має на меті привести людську душу до неба, повернути їй те вічне життя, яке вона втратила внаслідок первородного гріха.

⁵⁶ ГРИГОРІЙ З НАЗІАНЗУ, *Велич святого Василя Великого. Похвальне слово на честь Василя Великого, Архиепископа Кесарії Кападокійської, та інші писання* / перекл. з грецьк. С. ФЕДИНЯК, Львів: Місіонер 2006, 78-79.

⁵⁷ П. СМІРНОВ, «Сущность зла по учению св. Василия Великого», 245.

⁵⁸ Там само.

⁵⁹ *Quod Deus non est auctor malorum*, 3 // PG 31, 333 B; НВН, 112.

⁶⁰ *Quod Deus non est auctor malorum*, 4 // PG 31, 336 B; Гомілії, 130.

⁶¹ А. ФІРІГОС, *Вступ до історії патристичної та візантійської філософії (від початків християнства до іконоборства)* / перекл. С. УГРИН, наук. ред. М. ГОРЯЧА, Львів: Видавництво УКУ 2017, 119.

Фізичне зло може бути також і покаранням за вчинені особисті гріхи⁶². Коли людина не має наміру покаятись та навернутись, Господь може в такий спосіб дати їй знак, щоб вона переосмислила своє життя та усвідомила, яке може бути життя з Ним. Господь із Своєї любові посилає кару на грішників, щоб таким чином вони виправилися та позбулись своїх гріхів⁶³. Все це Творець допускає тільки для того, щоб людина опам'яталась і стала на дорогу світла. Яскравим прикладом може послужити історія про фараона у книзі Вихід, на якого Господь зсилав різного роду кари. На запитання: «Чи Він робив це з метою, щоб його знищити?» відповідь є очевидною: «Ні». Все це мудрий Творець посилає на нього як кару за його закам'яніле серце. Вчинки фараона є злими, бо він дозволив гріхові заповнити свою душу. Господь наводить на нього біди, щоб той зрозумів, Хто такий Господь, і пом'якшити його серце, проте фараон ніяким чином не реагує на дію Бога в Його житті і таки залишається беземоційно суворим. Господь допускає зло «...тільки на те, щоб стримати дійсне зло. Бо немочі тіла і зовнішні прикраси придумані на те, щоб зупинити гріх»⁶⁴. Ситуація з фараоном, в якій Господь хоче різними знаками (карами) допомогти йому змінити своє серце має своє відлуння у словах Василія Великого, який зауважує:

Руїна міст, землетруси та повені, погроми військ, розбиття кораблів і всі катастрофи, які поїдають чимало людей, ці лиха походять із землі чи від моря, з повітря чи з вогню або з якої-небудь іншої причини, – всі вони трапляються для опам'ятання тих, що лишилися ще при житті⁶⁵.

На думку святителя, Господь посилає на людей різного роду кари, хвороби, терпіння, випробування, також і для того, щоб опам'яталися ті, що залишилися живими, щоб, дивлячись на природні катаклізми та війни, людина зрозуміла, що вона, а не Бог, є винною в тому, що відбувається. Саме через її вибір гріха, страждає цілий світ.

Отже, існування у світі фізичного зла великою мірою залежить від людини, її свідомого вибору гріха та способу життя. Святитель вважає, що Господь зсилає

⁶² А. ПЕКАР, *Досконалий християнин*, 73.

⁶³ *Quod Deus non est auctor malorum*, 4 // PG 31, 338 B; НВН, 115.

⁶⁴ Там само // PG 31, 338 D; НВН, 115.

⁶⁵ *Quod Deus non est auctor malorum*, 5 // PG 31, 337 D; НВН, 115.

на людину різні випробування, не щоб принизити людину, а щоб навчити її чогось, дати їй можливість задуматись над своїм існуванням. Господь є добрим, і все, що Він робить, не може бути злим, бо походить від Нього – Абсолютного Добра. Втім, Господь може посилати на людей різного роду хвороби, кари, випробування з терапевтичною ціллю, щоб вилікувати її душу, захистити й очистити від гріха.

1.2.2. Моральне зло

У своїх творах Василій Великий говорить також про існування морального зла, що ним є власне гріх⁶⁶. Він стверджує, що зло не може мати якоїсь певної матерії, форми, за допомогою яких можна було б його окреслити і ствердити, що конкретна річ або предмет є гріхом і його треба уникати. Проте варто наголосити, що зло існує внаслідок гріхопадіння перших людей. Після переступу Божої волі кожна людина схильна чинити зло своєму ближньому. Те, що не несе в собі добра, є злом. Воно є плодом пошкодженої душі⁶⁷. Існування зла у світі є причиною гріха, що виник внаслідок свободної волі людини, відповідно саме людина несе відповідальність за присутність у світі зла. «Від нас залежить справжнє зло, те зло, яке є ним за своєю природою: несправедливість, безсоромність, глупота, неробство, заздрість, людиновбивство, отруєння, обман»⁶⁸, та інші «подібні пороки, що опоганюють душу, створену за образом Творця, і зазвичай нищать її красу»⁶⁹. Кожна людина перебуває під впливом гріха, хтось під більшим, а хтось під меншим, через свої душевні подвиги. Василій Великий зазначає, що перелічені вище гріхи, залежать від особистого вибору людини. Чинячи той чи інший аморальний вчинок, людина дає згоду на спокусу злого духа. Такі дії мають моральний характер, адже стосуються людської волі і мотивованого вибору.

⁶⁶ А. ПЕКАР, *Досконалий християнин*, 73.

⁶⁷ *Quod Deus non est auctor malorum*, 5 // PG 31, 341 C; НВН, 117.

⁶⁸ Т. ШПІДЛІК - І. ГАРГАНО, *Духовність грецьких і східних отців* / перекл. з італ. Я. ПРИРІЗ, Р. ПАРАНЬКО, Львів: Свічадо 2006, 80.

⁶⁹ *Quod Deus non est auctor malorum*, 3 // PG 31, 332-333 DA; *Гомілії*, 128.

Святитель зазначає, що спершу людини грішить думками, але потім і ділом⁷⁰. Василій наводить приклад, як це стається: «Опісля ж у робітні свого серця живо собі змальовує ясний образ розкоші й без свідків допускається гріха, що нікому не відомий, аж доки не прийде Той, що освітить усе, закрите темрявою, й виявить заміри сердець!»⁷¹. Єпископ Кесарії каже, що початковим етапом гріха є те, що людина приймає і роздумує над тим, що їй запропонував диявол, а потім дає свою згоду і думками чинить гріх⁷². У цей момент вона твердо переконана в тому, що ніхто нічого не бачить, і це правда, адже це відбувається в її думках, а не привселюдно. Василій Великий зазначає, що гріх затемнює людський розум і не дає їй протистояти спокусі, яку їй пропонують. Думка, яку підсуває людині злий дух, завжди є злою, бо він не має в собі добра. Василій Великий навчає, що даючи свою згоду на прийняття гріха до свого серця, людина свідомо дає нагоду, щоб попередній гріх привів до її серця наступний, навіть, якщо вона не хоче впасти в цей гріх⁷³. Злий дух завжди буде старатись, щоб кількість гріха в серці людини збільшувалась, адже тоді він матиме більший вплив на неї.

«Тому не дошукуйся зла зовні, не уявляй собі, що є якась первородна зла природа, але кожен нехай визнає себе винуватцем власних лихих звичаїв»⁷⁴, – пише Василій Великий. Моральне зло існує внаслідок вибору людини. Диявол ненавидить всіх людей, переслідує їх, бо вони належать Богові як Творцеві⁷⁵, оскільки створені на Його образ та подобу. Впродовж цілого життя злий дух буде робити все для того, щоб спокусити людину і привести до упадку.

Святитель каже: «Скинувши із себе образ небесного, вона [людина] прибирає на себе образ земного, чим понижує себе до нерозумного звіряти»⁷⁶. Маючи вплив на людину, злий дух не дозволяє людині повернутись до свого першообразу. Вона сама принижує свою гідність особистим вибором та обирає,

⁷⁰ *Attende tibi ipsi*, 1 // PG 31, 201 A; НВН, 33.

⁷¹ Там само // PG 31, 200 D; НВН, 33.

⁷² Т. ШПІДЛК, *Мистецтво очищувати серце*, Львів: Свічадо 2011, 16.

⁷³ МП, 23 // PG 31, 742 С; В. ВЕЛИКИЙ, Пор. рос. переклад: *Правила благоугодной жизни* / перев. с греч. - Санкт-Петербург 1898, 51.

⁷⁴ А. ФІРГОС, *Вступ до історії патристичної та візантійської філософії*, 119.

⁷⁵ *Quod Deus non est auctor malorum*, 9 // PG 31, 349 В; НВН, 123.

⁷⁶ А. ПЕКАР, *Досконалий християнин*, 75.

якою дорогою їй іти: дорогою Світла, чи дорогою темряви. Якщо людина відкидає свого Творця, то сама посилає на себе наслідки такого вибору, бере відповідальність за нього⁷⁷. Отож, якщо вона шукає Бога, прагне Його, знаходить і відкриває Йому двері свого серця, то отримує здатність розрізняти добро від зла, але якщо свідомо не хоче шукати Бога, то сама стає причиною того, що зло поширюється у світі через її свідомий вибір.

Кожна особа покликана втілювати у своє життя те, чого вчить Євангелія⁷⁸. Тоді людина матиме духовну силу протистояти думкам, які їй пропонує злий дух. Проте не кожна бажає докладати зусиль для цього, тому вчиняючи той чи інший гріх, людина показує, що хоче жити за своєю, а не Божою волею⁷⁹. Відповідно, в її житті немає місця на Бога, вона не хоче приймати рішення згідно з Його волею.

Підсумовуючи, слід зауважити, що Василій Великий під моральним злом розуміє вчинки, які людина свідомо робить. Гріх панує над людиною, тому вона робить злі вчинки. Зло існує у цьому світі внаслідок гріхопадіння перших людей. Всі люди перебувають у стані гріха, тому й схильні до зла. Існування морального зла у цьому світі залежить виключно від свобідної волі людини, від її вибору. Обираючи дорогу гріха, людина сама прирікає себе на шкоду, яку їй може завдати гріх. Гріх шкодить людській душі, робить її заплямованою, і з кожним примноженням гріха людина втрачає силу розпізнати його та протистояти йому. Саме від людського вибору залежить існування морального зла.

1.3. Наслідок особистого гріха

Варто зазначити, що Василій Великий не поділяє гріхи на легкі й тяжкі, великі чи малі, оскільки в часі IV століття ще не існувало такого розрізнення. Сам по собі гріх вже є великим, бо він перемиг людську волю і запанував над нею⁸⁰. Гріх повністю не захопив людину, але з кожним аморальним вчинком людина

⁷⁷ П. СМІРНОВ, «Сущность зла по учению св. Василия Великого», 247.

⁷⁸ F. MURPHY, «Moral and Ascetical Doctrine in St. Basil» // *StPatr* 14 (1976) 320.

⁷⁹ П. СМІРНОВ, «Сущность зла по учению св. Василия Великого», 247.

⁸⁰ R. SMITH, *St. Basil the Great*, New York: Pott, Young & Co 1879, 144.

збільшує його вплив на себе. Однак, завдяки Божій благодаті людина може перемагати його. Святитель розуміє гріх як загальне поняття, як гріх сам у собі, який залишає слід у серці людини. Розглянемо, що відбувається з людською особою, коли вона обирає те, що їй пропонує злий дух.

Василій Великий навчає, що хоч людина була створена на образ і подобу Божу, гріх заповнив її душу пожаданнями, викривив красу цього образу⁸¹ і продовжує це робити при кожному переступі людиною Божої волі. Господь створив людську душу, а не гріх, зіпсутою вона стала внаслідок гріхопадіння. Тепер, внаслідок первородного гріха кожна людина є схильною до переступків. Щоразу, коли вона переступає Божий закон, то чинить свого роду бунт і виявляє свій непослух Отцеві⁸². Свідомо вибираючи дорогу гріха, людина перестає пам'ятати про Бога, проганяючи Його зі свого серця, а відтак вона все більше наслідує диявола, а не Бога, і все більше віддаляється від Господа та зближується з дияволом⁸³.

Внаслідок гріхопадіння людина може повертатись до тих самих гріхів, які вже чинила і покаялась із них⁸⁴. Чинячи той чи інший гріх, людина кається, але тим не менше схильна знову повертатися до того самого гріха, бо не може повністю прогнати його зі свого серця. Гріх перебуває з людиною, проте усвідомлення його присутності в серці та думках і про вигнання його із своєї душі мають бути сильнішими за цей гріх.

Із кожним вчиненим гріхом людина відкидає себе від Господа, і тоді на неї нападають пристрасті, що, як злі собаки, кидаються на її душу і починають рвати її життєву силу та на всі боки та її роздирати⁸⁵. Як наслідок людина втрачає силу протистояти цим пристрастям, адже збільшується її віддаленість від Того, в Кого можна черпати цю силу. Людина не лише втрачає силу для духовної боротьби,

⁸¹ П. ПОПОВ, «Что такое аскетизм» // *Странник*, 11, Санкт - Петербург: Аксион естин 2009, 386.

⁸² А. ПЕКАР, *Досконалий християнин*, 105.

⁸³ МП 10 // PG 31, 717 D; укр. переклад: В. Великий, *Моральні основи* / перекл. з грецьк. А. ШЕПТИЦЬКИЙ, Апостолес 1951, 75.

⁸⁴ КП, 289 // PG 31, 1286 A; АТВ, 358.

⁸⁵ *Constitutiones monasticae*, 1 // PG 31, 1340 A; АТВ, 387.

віддаючи її силу дияволу. Кожним гріхом людина прославляє того, хто за ним стоїть, – диявола⁸⁶.

Життя людини сповнене смерті, не тільки, коли приходиться кінець життя, а й тоді, коли душа впадає у гріх⁸⁷. Кожним гріхом людина завдає собі шкоди і сама вкорочує собі віку, бо кінцем гріха є смерть⁸⁸. Диявол, знаючи людські слабкості та пристрасті, може користуватися ними задля своїх цілей, аби спокусити людину і взяти її в полон. Після гріхопадіння злий дух отримав можливість впливати на душу людини. «Він може скористатися забороненими пристрастями, як вчинив з Юдою, коли помітив, що той слабує на грошлюбство і, зваживши на цю пристрасть, за тридцять срібняків штовхнув його на гріх зради»⁸⁹. Злий дух знає, яким гріхом хворіє людська душа, і шукатиме нагоду, щоб завдати їй ще більшої шкоди.

Гріх приводить до розірвання особистого зв'язку людини з Творцем⁹⁰, вносить дисгармонію в її стосунки з Богом, і тим самим ослаблює їх. Вчинивши гріх, людина втрачає все, що накопичувала і будувала своїми моральними засадами. Щобільше, після вчинення гріха вона починає боятися Бога, перестає бачити в Ньому люблячого Отця, а бачить у Ньому лише суддю, який хоче її покарати, а тому відштовхує Його від себе і стає самотньою⁹¹. Гріх є затьмаренням, темрявою⁹², яка не дозволяє людині споглядати Бога. Він затуляє людині душевні очі, щоб та не бачила в кожній особі образ Божий, «деформує в нас образ ближнього»⁹³, робить серце людини черствим і неуважним до потреб ближнього.

Василій Великий каже, що гріх є хворобою, в яку людина впадає через своє недбальство і може в ній перебувати ціле своє життя⁹⁴. Проте ми знаємо, що

⁸⁶ *Алфавит духовный. Три святителя, Василий Великий, Григорий Богослов, Иоанн Златоуст*, Москва: Православное братство святого апостола Иоанна Богослова 2012, 29.

⁸⁷ *Homiliae in Psalmos* 114 // PG 29, 489 C; укр. переклад: В. ВЕЛИКИЙ, *Гомілії на Псалми*, / перекл. з грецьк. С. ФЕДИНЯК, Нью-Йорк: Видавництво оо. Василян 1979, Пс. 115, 233.

⁸⁸ *Quod Deus non est auctor malorum*, 5 // PG 31, 341 C; НВН, 117.

⁸⁹ КП, 164 // PG 3, 1189; МАТ, 190.

⁹⁰ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 32.

⁹¹ Там само, 34.

⁹² Т. ШПІДЛІК, *Духовність Християнського Сходу*, 157.

⁹³ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 35.

⁹⁴ *Attende tibi ipsi*, 4 // PG 31, 205 A; *Гомілії*, 59.

Христос є Лікарем людських душ: «Він незначними ліками зцілює душу, що потерпає від гріхів. Тому прислухайся до себе, щоб отримати ліки, які відповідають мірі твоїх гріхів»⁹⁵, – навчає святий. Господь є Тим, Хто приносить радість людині, Він робить все для того, щоб рідна Йому душа не зіпсувалась і не зазнала смерті. Він несе світло життя, а не темряву смерті, як це робить диявол. Кожний гріх затьмарює людський розум, і не дозволяє пам'ятати про Бога.

Тому не дозволимо поселитися в нас такому великому злу – цій душевній хворобі, потьмаренню розуму, відчуженню від Бога, забуттю кровних уз, призвідникові битв, джерелу лих, цьому лихому демонові, що оволодіває нашими душами, подібно до докучливого паразита, що оселився в нутрошах і перешкоджає ввійти Святому Духові⁹⁶.

Коли людина здружується з гріхом, диявол робить все для того, щоб укорінитись в душі людини і погубити це життя, адже сам він є джерелом смерті. Увійшовши в серце людини, він відразу ще не наважується сказати їй повністю відійти від Бога, але різними способами штовхає її до цього вчинку⁹⁷. Кожною злою думкою він кличе людину до себе, пропонуючи їй те, що привабить її візуально, тобто очима, а не серцем, зводячи її з правдивої дороги. Він перешкоджає Святому Духові діяти в житті людини і стати на правдиву дорогу життя.

Кожним гріхом людина, наче отрутою, нищить в собі образ і подобу свого Творця⁹⁸. Ця отрута постійно присутня у житті людини, але завдяки Божій благодаті можна поступово виводити її зі свого організму. Коли людина зробила гріх, то диявол постійно відбиратиме в неї те, що вона зараз має, однак обіцятиме віддати їй майбутнє, а тим часом губитиме її життя⁹⁹. Варто зазначити, що він хитрістю і обманом приводить людину до себе, а піддаючись йому, вона приймає в себе пропозиції диявола. Тому через спокусу нечистого, людина постійно перебуває в цьому стані недуги¹⁰⁰. В таїнстві Хрещення ми відрікаємося від

⁹⁵ Там само; *Гомілії*, 58.

⁹⁶ *Adversus eos qui irascuntur*, 7 // PG 31, 371 A; *Гомілії*, 149.

⁹⁷ *In sanctum baptisma*, 6 // PG 31, 437 C; *Гомілії*, 188.

⁹⁸ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 30.

⁹⁹ *In sanctum baptisma*, 6 // PG 31, 437 C; *Гомілії*, 188.

¹⁰⁰ П. СМІРНОВ, «Суцність зла по учению св. Василя Великого», 240.

диявола і його вчинків, але тим не менше ворог не зупиняється і намагається оволодіти людиною повністю¹⁰¹. Він уже переможений Христом, та все ж має вплив на людину через її гріхи. Диявол бореться з нами, знаходить наші слабкості, чинить вплив на нас через наші пристрасті і з них черпає силу, щоб продовжувати шкодити нам¹⁰². Кожний гріх приносить людині шкоду, і чинячи один гріх, людина звикає до того, що можна чинити й інші. Саме у такий спосіб ми стаємо заручниками диявола.

Гріх не існує у світі сам по собі, а з'являється внаслідок непослуху Богові, через намовляння і вплив диявола¹⁰³. Своїм вибором людина дає йому можливість існувати і поширюватись. Кожний гріх робить рану на людському серці, а кожна рана завдає серцю болю та печалі¹⁰⁴. Людина може позбутися хвороби, проте спочатку вона мусить побачити її в собі. «Лише виявивши хворобу, можна знайти спосіб її лікування»¹⁰⁵, – каже Василій Великий. Святитель відзначає, що гріх є хворобою, тому її треба лікувати. Якщо ж залишити її без уваги, то вона приведе до втрати цінностей, якими Господь обдарував людину¹⁰⁶. Припиняючи духовну боротьбу, людина стає слабшою супроти злого духа і може бути переможеною ним.

Сама людина не може себевилікувати, бо немає достатньо душевної сили, щоб підвестись на ноги. Але Господь приходить до кожної людини, щоб узяти її за руку і повести дорогою життя. «Я тебе прийму, оплачу тебе – мого покійника, явилікую. Я буду гірко плакати над хворобою дитини мого роду»¹⁰⁷. Творець іде назустріч людині, проте сам не може увійти до її серця без запрошення. Головну роль у цей момент відіграє знову ж таки людська свобода. Адже так, як людина обрала гріх і стала хворою, так само і обираючи Добро, вона стає здоровою. Благий Лікар хоче очистити цю рану в людині, і показати їй світло після темряви¹⁰⁸. Достатньо лише захотіти впустити Його до свого серця.

¹⁰¹ П. ПОПОВ, «Что такое аскетизм», 387.

¹⁰² *Quod rebus mundanis adhaerendum non sit, et de incendio extra Ecclesiam facto*, 1 // PG 31, 540 CD; Гомілії, 241.

¹⁰³ П. СМІРНОВ, «Сущность зла по учению св. Василия Великого», 240.

¹⁰⁴ КП, 296 // PG 31, 1292; АТВ, 361.

¹⁰⁵ ДП, 46 // PG 31, 1035; МАТ, 369.

¹⁰⁶ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 29.

¹⁰⁷ *Ad monachum lapsum, Lettera 44* // PG 32, 364 C; АТВ, 446.

¹⁰⁸ *De virginem lapsam, Lettera 46* // PG 32, 381 C; ВЛВ, 85.

Підсумовуючи, приходимо до висновку, що існування фізичного зла згідно із вченням Василя Великого є наслідком морального зла, тобто гріха. Чинячи гріх, людина за це відповідальна і понесе наслідки свого вибору. Тому Господь зсилає на людину хвороби, терпіння, випробування, не щоб її принизити, знищити чи завдати мук і болю, а щоб вберегти її від інших гріхів і спрямувати на істинну дорогу.

Перша людина, яку створив Господь була доброю і в момент створення ще не зазнала на собі жодного гріха. Бог наділив людину свобідним вибором, і вона, скориставшись цим, упала в гріх і стала приречена на смерть. Вона була досконалим творінням, але вчинивши гріх, стала тлінною і схильною чинити інші гріхи. Отже, зло і смерть існують внаслідок свобідного вибору людини іти дорогою гріха. Відповідно, існування у світі морального зла є виключно наслідком вибору людини, адже вона свідомо дає згоду на те, щоб вчинити той чи інший гріх.

Кожний гріх є раною для людської душі і завдає їй шкоди. Обираючи дорогу гріха, людина перериває свій зв'язок із Богом. Вона сама відштовхує себе від Господа, віддаляється від Життя і зближується зі смертю. Гріх є ознакою і проявом хвороби, якою хворіє кожна особа. Вона потребує Лікаря - Господа, Який завжди готовий прийти до серця людини і прогнати звідти диявола.

Щоб вести невидиму духовну боротьбу з дияволом, людина потребує сили, яку вона втрачає з кожним вчиненим гріхом. Щоб протистояти думкам, які їй пропонує диявол, цю силу треба звідкись черпати. На думку Василя Великого, одним із найефективніших засобів для цього є молитва. Тому в наступному розділі ми зосередимо свою увагу на дослідженні значення молитви в духовній боротьбі з гріхом.

РОЗДІЛ II

ВЧЕННЯ ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО ПРО МОЛИТВУ ТА ПРАКТИЧНІ ВКАЗІВКИ ЩОДО ЇЇ ЗВЕРШЕННЯ

Неможливо вести духовне життя без спілкування з Богом, якщо бракує особистого зв'язку між людиною і Господом. На сторінках Святого Письма неодноразово знаходимо згадки про те, як Христос перебуває на молитві зі Своїм Отцем. Людська особа потребує діалогу. Як дитина вчиться говорити, так і зріла людина впродовж цілого життя має вправлятися у богоспілкуванні. У своїх творах Василій Великий звертає особливу увагу на способи комунікації між Богом і людиною.

Особливість вчення Василія Великого про молитву полягає в тому, що він окрім визначення, що таке молитва, подає багато практичних вказівок щодо її реалізації, а саме: якою вона має бути та що треба робити, щоб молитва була почутою Богом. Отже, в цьому розділі ми розглянемо вчення святителя про молитву та її види.

2.1. Молитва в розумінні Василія Великого

Свої роздуми про молитву Василій будує на основі Святого Письма та особистого духовного досвіду. Він навчає, що молитва – це основа духовного життя, що живить та зміцнює душу людини¹⁰⁹. Це розмова двох осіб, до якої людина має приготуватися особливим способом. Василій Великий наводить такий приклад: коли людина стоїть перед правителем, то її цілу пронизує страх, вона звертає на нього всю свою увагу, цілу душу, не зводить з нього очей; то «наскільки ж більше потрібні страх і тремтіння, коли стоїмо перед лицем Божим, прагнучи лише до Нього й нікуди більше»¹¹⁰. Господь «душу людини наскрізь

¹⁰⁹ К. СКУРАТ, *Наставлення великих Учителей Церкви*, Яхрома: Троицкий собор 2008, 412.

¹¹⁰ *Constitutiones monasticae*, 5 // PG 31, 1336 A; MAT, 259.

бачить»¹¹¹. Єпископ Кесарії підкреслює важливість розуміння того, перед Ким людина стоїть і до Кого звертає свої молитви.

Святитель трактує молитву як «щиру, сповнену довіри розмову двох осіб: всемогутнього, незбагненого, невидимого, неосяжного Бога та слабкої, делікатної людини, яка водночас прагне бути кимось великим і тужить за щастям»¹¹². У цій розмові немає жодних таємниць, оскільки неможливо приховати щось від Бога. Завдяки молитві людина зближується до Господа, єднається з Ним та повертає собі первообраз¹¹³. Завдяки молитві людина єднається не тільки з Господом, але й з ангелами та святими¹¹⁴. Чим ревніше є молитва людини, тим більше людина уподібнюється до свого першообразу, який був пошкоджений первородним гріхом. Коли людина старається мати з Господом міцний зв'язок, то робитиме абсолютно все для того, щоб Він поселився в ній та став сенсом її життя¹¹⁵. Необхідно усвідомити, що молитва є потрібною для людини, як повітря, щоб дихати¹¹⁶, бо без діалогу із своїм Творцем людина не зможе протистояти спокусам диявола, їй буде важко чинити добро, вона поступово втрачатиме силу протистояти злу та почне йому піддаватися¹¹⁷.

Діалог із Творцем має бути в центрі духовного життя людини, яке полягає у постійному єднанні з вічним Життям¹¹⁸. Без життя з Богом людина не може бути духовною. Перебуваючи у постійному діалозі з Господом, людина є впевненою в тому, що вона не одна, що є Той, Хто готовий будь-коли прийти на допомогу. Святитель навчає, що до молитви слід ставитись із захопленням¹¹⁹, а не відразу, бо саме тут наша душа може отримати душевну поживу. Чим більше людина молиться, тим міцніше тримається за руку Свого Спасителя і є впевненою в тому, що Він її не опустить. Адже як тіло потребує поживи, щоб жити, так і душа потребує духовної поживи – благодаті Божої, яка до нас

¹¹¹ Там само // PG 31, 1336 B; MAT, 259.

¹¹² С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 79.

¹¹³ J. GRIVOMONT, «La preghiera secondo S. Basilio», 394.

¹¹⁴ И. РЕЙЗМИР, *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 102.

¹¹⁵ *Basiliius Gregorio, Lettera 2* // PG 32, 230 B; ATB, 433.

¹¹⁶ И. РЕЙЗМИР, *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 111.

¹¹⁷ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 79.

¹¹⁸ К. СКУРАТ, *Наставления великих Учителей Церкви*, 405.

¹¹⁹ J. GRIVOMONT, «La preghiera secondo S. Basilio», 374.

приходить через молитву¹²⁰. Розмова з Богом додає сили протистояти злу, притягує Божу благодать і допомагає людині повернутися до первісного стану. Через молитву християнин поступово осягає повного обожествлення і відновлює в собі те, що було знищене гріхом¹²¹. У такий спосіб відновлюється зв'язок з Богом, який був послаблений кожним людським гріхом.

Отож, варто підкреслити, що для Василя Великого молитва є щирою розмовою людини з Богом. Саме під час цього діалогу між співрозмовниками формується особистісний зв'язок, який допомагає людині бути ближчою до Господа, не забувати Його та не відштовхувати своїми гріхами. Саме молитва дає людині силу протистояти спокусам від диявола. Спостерігаємо пропорційну залежність: чим більше людина розуміє, що для неї означає молитва, тим більше вона живить свою душу добром, перебуваючи у спілкуванні з Богом, а тим легше може долати спокуси. Коли людина у своєму житті ставить на перше місце Бога, а не надає перевагу швидкоплинним матеріальним речам цього світу, то Господь дає їй силу протистояти тілесному. Нам необхідно ставити перед собою мету – надати владу духовному над людськими похотями та пристрастями. У цьому випадку серце ставатиме місцем перебування Бога, а не гріха.

2.2. Час для звершення молитви

Варто наголосити, що Василій Великий є першим з Отців Церкви, який детально описав семиразове звершення літургійних молитов та вказав на їхнє значення у житті Церкви¹²². Тому в цьому підпункті ми зосередимо свою увагу на часі, коли саме слід перебувати на молитві.

У своїх науках до народу святитель ставить риторичне запитання: що може бути кращого за ранішню молитву, спішити на молитву та величати Господа?¹²³. Він згадує про монаха, який покинув монастир, але до цього вчинку довгі ночі

¹²⁰ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 79.

¹²¹ Там само, 81.

¹²² J. NAUMOWICZ, «Wstęp» // *Sw. Bazyli Wielki* / red. M. STAROWIEYSKI, т. 2, Kraków: Tyniec 1994, 31-32.

¹²³ *Basilius Gregorio, Lettera 2* // PG 32, 228 A; ВЛІВ, 21.

молився¹²⁴. Святитель дає зрозуміти, що молитися потрібно не лише зранку, вдень чи ввечері, а й уночі, бо і цю пору людина має використовувати для діалогу із своїм Творцем. Василій навчає, що молитися слід всюди: коли людина сідає за стіл, то хай молиться, бере хліб, хай подякує подателю і думає про Того, Хто дає це все¹²⁵. Із роздумів святителя випливає висновок, що людина має жити так, щоб її життя та вчинки наповнювала молитва, щоб ціле своє життя вона присвятила зверненням до Господа. Святитель зазначає, що коли пройшов час поживи, хай людина пам'ятає про Добродія, коли вдягає теплу одіж, хай пам'ятає про Того, Хто подбав, щоб їй було тепло¹²⁶. Василій Великий наголошує, що слід постійно дякувати Творцеві за все, що нас оточує: за сонце, за повітря, за воду, за природу.

Людина має постійно перебувати на молитві, але це не означає, що вона не може здійснювати іншу діяльність. Необхідно лише пам'ятати, що молитва завжди має супроводжувати будь-яке наше заняття¹²⁷. Василій Великий каже, що навіть, перебуваючи серед праці, людина може молитися устами і тим самим утверджуватися у вірі¹²⁸. А якщо це неможливо, то хай в серці прославляє Бога псалмами та пісням духовними¹²⁹. Господь дає людині різні можливості, щоб вона могла перебувати з Ним у діалозі, але не може змусити її прийти до Нього.

Самота і тиша, допомагають людині втихомирити різні пристрасті і тим самим дають розуму нагоду для боротьби з ними¹³⁰. Саме в тиші й наодинці із своїми думками людина має можливість переосмислити прожитий день і взятися до ще більшої праці над своїм духовним життям. Однак, сама вона не в силі цього зробити, а тому має взивати до Господа в молитві, щоб зіслав на неї свою благодать і допомагав викорінювати з її серця зерно, яке посіяв злий дух. Коли людський язик, очі, вуха не є звернені до матеріальних благ цього світу, тоді людина перебуває в тиші та поєднується з Творцем у своєму серці¹³¹. У такі моменти в людському серці немає місця на злого духа, адже вона всіма своїми

¹²⁴ *Ad monachum lapsam, Lettera 44* // PG 32, 364 C; АТВ, 447.

¹²⁵ *In martyrem Julittam, 3* // PG 31, 244 B; НВН, 58.

¹²⁶ Там само.

¹²⁷ *Basilius Gregorio, Lettera 2* // PG 32, 228 A; ВЛВ, 21.

¹²⁸ ДП, 37 // PG 31, 1012; МАТ, 359.

¹²⁹ Там само.

¹³⁰ *Basilius Gregorio, Lettera 2* // PG 32, 228 A; ВЛВ, 21.

¹³¹ Там само.

силами є зверненою до Господа і скріплює цей зв'язок молитвою. Святитель каже, що коли людина сидить за столом та споживає їжу, щоб підкріпити свою тілесну силу, то не встане поки не буде ситою, так само це відбувається і під час молитви: вона не має відходити від неї, поки не скріпить свою душу¹³².

Василій Великий не встановлює чітких рамок, коли людина має перебувати на молитві, а коли ні, але каже, що людина має жити так, щоб молитва пронизувала все її повсякденне життя. Вона повинна перебувати в діалозі з Господом, де б не була. Проте людина сама не завжди може досягнути зміст молитви, навчитися цього та зрозуміти для чого потрібно молитися. Саме тому Василій Великий особливе місце приділяє Божій благодаті, яка допомагає людині і дає їй силу розуміння.

2.3. Користь, яку приносить молитва

Той, хто розуміє що таке молитва, якою вона має бути, коли і до кого її потрібно звертати, практикує її у своєму житті у правильний спосіб. У світі є багато людей, які моляться, проте не знають для чого. Когось так навчили родичі, хтось сам веде своє правило молитви, однак мало хто з людей знає, що взагалі приносить нам молитва і що можна отримати в результаті спілкування з Богом.

Святитель зазначає, що завдяки молитві людина може більше пізнати Бога, усвідомити Його присутність у своєму житті, Його доброту, любов, намагається відновити з Ним особистий зв'язок¹³³. Перебуваючи в діалозі з Господом серце людини починає перемінюватись, адже вона перебуває в тиші і не піддає свій розум турботам про побічні речі цього світу, а усвідомлює постійну присутність Бога біля неї. Молитва є «діяльним виявом нашої любові до Бога»¹³⁴. Василій Великий стверджує, що «сила молитви лежить в почуваннях душі і в

¹³² *Древние иноческие уставы пр. Пахомия Великого, св. Василия Великого, пр. Иоанна Кассиана и пр. Венедикта, собранные епископом Феофаном*, Москва: Изд-во Русского Афонского Пантелеймонова монастыря 1892, 314.

¹³³ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 80.

¹³⁴ «Чернець – людина неба» // сайт: *Провінція святого Миколая. Василянський чин святого Йосафата в Україні*, 9 жовтня 2014, <<http://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/vasyliyanska-dukhovnist/1121-2014-10-09-18-32-43>> (дата звернення: 6 листопада 2018).

чеснотливих ділах цілого нашого життя»¹³⁵. Молитва є сильною, справжньою і щирою тоді, коли людина розуміє її вартість. Якщо ми розумітимемо, для чого необхідно перебувати у спілкуванні з Богом, то старатимемося уникати будь-якої нагоди для вчинення гріха.

Святитель вважає, що кожна людина має молитися, щоб не увійти в спокусу¹³⁶. Чи змогла б сама людина, без Божої благодаті, розрізнити добро від зла? Очевидно, що саме в молитві вона отримує дар розпізнавання духів і силу протистояти злу¹³⁷, вчиться розрізняти думки, які і від кого приходять до неї, диференціювати їх на добрі і злі. Тому чим уважнішою є молитва людини, тим легше вона ідентифікує думку, яка з'являється в її розумі. У такий спосіб молитва скріплює людську душу¹³⁸. Із неї людина черпає силу для того, щоб боротися із злими помислами. Коли ж вона занедбує молитву, то перестає розрізняти добро від зла і легко піддається обману.

Молитва є необхідною для того, щоб людина освятилася¹³⁹, і дала своїй душі поживу, яка зміцнює душу¹⁴⁰. Василій Великий зазначає, що «молитва захищає від негідних помислів, тому потрібно, щоб душа не припиняла молитися»¹⁴¹. Діалог із своїм Творцем додає людській душі силу, аби в невидимий спосіб вести духовну боротьбу. Сама людина без Божої благодаті не може перемогти у цій боротьбі¹⁴². Саме завдяки молитві вона отримує силу протистояти пристрастям і можливість чинити добро¹⁴³. Єпископ Кесарії стверджує, що завдяки молитві людина відчуває, що Бог любить її, тоді й вона сама починає вчитися любити як Господа, так і свого ближнього¹⁴⁴. Під час молитви людина може відчувати, як Господь торкається її серця Своєю рукою, як тепло пронизує все її тіло, і зрозуміти, що у цьому світі вона не сама.

¹³⁵ *In martyrem Julittam*, 3 // PG 31, 244 A; НВН, 58.

¹³⁶ *De fide*, 3 // PG 31, 684 A; МО, 27.

¹³⁷ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 81.

¹³⁸ *Basilius Gregorio, Lettera 2* // PG 32, 232 C; ВЛВ, 24.

¹³⁹ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 79.

¹⁴⁰ И. РЕЙЗМИР, *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 104-105.

¹⁴¹ *Constitutiones monasticae*, 17 // PG 31, 1380 C; МАТ, 280.

¹⁴² С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 81.

¹⁴³ Там само, 81.

¹⁴⁴ *Basilius Gregorio, Lettera 2* // PG 32, 230 B; АТВ, 433.

Василій Великий навчає, що молитва і піст є міцним захистом для людини, щоб охороняти цінності, які є в людині¹⁴⁵. Завдяки молитві людина отримує Божу благодать, яка відновлює втрачений зв'язок із Господом, і тим самим освячується перебуванням біля Бога. Піст у свою чергу дає можливість приборкати тілесні похоті в людині, які є наслідком гріхопадіння. Отже, необхідно усвідомити, що молитва і піст служать як цілісний міцний захист людини, бо охороняють як її душу, так і тіло.

2.4. Постійна та безперервна молитва

Коли людина розуміє, що несе в собі молитва та які плоди вона дає людській душі, то починає практикувати її все частіше і частіше. Згодом молитва починає охоплювати ціле життя людини, і вона збагачується духовно, черпає силу, отримує захист від Господа перед злими духами. Проте найголовнішим є те, що людина починає перетворювати своє життя на постійну молитву.

Ціллю молитовного життя християнина є навчити себе постійно пам'ятати про Бога і перебувати у безперервній молитві¹⁴⁶. Коли в думці людини є пам'ять про Бога, то в ній живе і Сам Господь¹⁴⁷, тоді людина за допомогою щирої молитви вселяє в душу постійну пам'ять про Бога¹⁴⁸. Як відомо, людина сама добровільно впускає у своє життя того, кому хоче присвятити себе, адже до кого звернені її думки, той і заповнить її розум та серце. На думку Жана Грібомона, для Василя Великого молитва є тим, що спонукає думку людини до знайомства з Писанням, і в такий спосіб у ній формується пам'ять про Бога¹⁴⁹. Розважання над Божим Словом є поживою для душі, адже людина відкриває для себе Господа по-новому. Людина ближче пізнає Бога, а Він все більше у відповідь відкривається на її бажання зустрітися з Ним. Варто зазначити, що

¹⁴⁵ *In sanctum baptisma*, 7 // PG 31, 441 AB; *Гомілії*, 189.

¹⁴⁶ И. РЕЙЗМИР, *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 109.

¹⁴⁷ *Три святителя. Василий Великий, Григорий Богослов, Иоанн Златоуст*, Москва: Православное братство святого апостола Иоанна Богослова 2012, 63.

¹⁴⁸ Там само, 63.

¹⁴⁹ J. GRIBOMONT, «La preghiera secondo S. Basilio», 395.

коли людина не хоче докласти зусиль, щоб заглибитись у Слово Боже, почерпнути його душевну силу і навчитись керувати своїми думками, то сама у такий спосіб дає нагоду злому духові опанувати їх, замість того, щоб відкритись Господеві.

Василій Великий заохочує до того, щоб молитва оживляла усе життя людини¹⁵⁰, і тоді її життя перетвориться на безперервну молитву¹⁵¹. Самої пам'яті про Бога є замало. Тому святитель підкреслює: «Так ото ти зможеш безперестанку молитися, коли молитви свої не обмежиш до самих тільки слів, але в цілім своїм поступуванні будеш злучений з Богом, так, що твоє життя стане постійною, безперервною молитвою!»¹⁵². Василій наголошує, що важливим завданням християнина є звертатись до Господа не тільки словесно молитвою, а й прославляти, проповідувати Його своїми добрими вчинками, які є до вподоби Богові. Коли людина молиться і своїми вчинками проповідує Христа, тоді її життя стає безперервною молитвою, оскільки тоді вона постійно пам'ятає про Господа, і Він стає сенсом її життя. Василій Великий зазначає, що через постійну пам'ять людини про Бога Він міцно утверджується в її житті¹⁵³. Тримаючи у своєму розумі думку про Господа, людина починає відчувати, що Він завжди у ній присутній і таким чином вона стає Божим храмом. Це відбувається лише доти, доки ця думка не перерветься думкою про земні турботи і поки пристрасті не почнуть докучати розуму¹⁵⁴. Єпископ Кесарії зазначає, що християнин не має дозволяти, щоб будь-яка річ «відривала його від пам'яті про Бога»¹⁵⁵. Саме це і є призначенням молитви – допомагати людині постійно пам'ятати про Бога і підтримувати безперервну комунікацію з Ним.

Для людини, яка прагне жити духовним життям, молитва має стати однією з найголовніших справ її життя. Людина має плекати в собі постійну пам'ять про Бога, бо тоді в її підсвідомості не залишиться місця на роздумування про те,

¹⁵⁰ М. ГАВРИЛІВ, «Молитва у правилах, вченні та житті св. Василя Великого» // *Місіонар* № 6 (300) (червень 2018) 33.

¹⁵¹ ДП, 37 // PG 31, 1013; АТВ, 201.

¹⁵² *In martyrem Julittam*, 4 // PG 31, 244 D; НВН, 59.

¹⁵³ J. GRIBOMONT, «La preghiera secondo S. Basilio», 389.

¹⁵⁴ *Basilius Gregorio, Lettera 2* // PG 32, 229 B; ВЛІВ, 23.

¹⁵⁵ *De perfectione vitae monasticae, Lettera 22* // PG 32, 287 B; ВЛІВ 40.

що пропонує їй злий дух. Молитва має стати постійною, безперечною, щоб людина могла як своїми думками, так і ділами проповідувати Господа. Тоді в ній закладе своє помешкання Творець всього світу.

2.5. Види молитви

Василій Великий поділяє молитву на два види: усну та молитву ума¹⁵⁶. Грібомон підкреслює, що святий радить урізноманітнювати молитву, бо в такий спосіб можна відновити в собі бажання до молитви та зосередити свою увагу на зв'язку з Богом¹⁵⁷. Бо коли людина постійно промовляє одні і ті ж молитви, то за деякий час молитва може стати для неї обтяжливою і нудною. А коли вона змінює своє молитовне правило, коли використовує різні способи молитви, то зміцнює своє прагнення жити молитовно, і в такий спосіб практикує зосередженість на молитві.

2.5.1. Усна молитва

Людина вправляється в молитві впродовж цілого свого життя, але є моменти, коли вона забуває про Бога і роздумує про щось привабливе. Варто зауважити, що в обох випадках вона набирається певного досвіду. Але попри все вона повертається до діалогу з Господом, кається за свої прогріхи та відновлює втрачений зв'язок із Ним.

Василій Великий визначає усну молитву як «промовляння голосно або тихо слів до Бога»¹⁵⁸. Він зазначає, що це також і співання псалмів, і водночас чітко підкреслює, що не достатньо просто співати псалми чи промовляти слова певної молитви. Людина має навчитись зберігати своє серце чистим від гріха,

¹⁵⁶ А. ПЕКАР, *Досконалий християнин*, 201-205.

¹⁵⁷ J. GRIBOMONT, «La preghiera secondo S. Basilio», 377.

¹⁵⁸ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 82.

уникати нагод до гріха і старатись прославляти Господа словами, а не гріхами.

Святитель навчає:

Не кожний, хто вустами промовляє слова псалма, співає Господеві, а лише той, хто від чистого серця засилає псалмоспів, той, хто праведний і зберігає правду перед Богом, може співати Богові, правильно дотримуючись духовних рим (духовного настрою), як багато прийшло сюди тих, що приховують у серці неправду? Вони не можуть належно співати. Вони уявляють себе співаками, але насправді не співають, бо псалом запрошує до піснеспіву праведного. Не може добре дерево приносити плодів поганих (Мт. 7,18), і порочне серце породжувати слова життя (духовного). Очистіть серця, щоб приносити духовні плоди, і тоді, ставши духовними, зможете співати Господеві розумно¹⁵⁹.

Святитель стверджує, що духовний плід може принести тільки чисте, не заплямоване гріхом серце. На його думку, усна молитва є могутнім засобом протистояння будь-яким думкам про голод, холод чи матеріальні речі цього світу, вона допомагає людині протистояти бажанням її ж природи¹⁶⁰. Єпископ Кесарії звертає увагу на практикування усної молитви у повсякденному житті, бо людина може її промовляти, як на приватній молитві, так і в спільній, працюючи на роботі або будучи вдома.

А. Молитва славословення

Василій Великий особливу увагу приділяє молитві прослави. Він каже, що кожній людині, вже з моменту її існування є притаманне прагнення славити Бога¹⁶¹. Як квітка прагне сонця, так і людина хоче славити Господа неба та землі, бо все, що в цьому світі вона бачить перед собою, є дарунком Всевишнього для неї ж. Коли людина приходить на молитву, то повинна не просто одразу щось випрошувати в Бога, а найперше має почати прославляти Його, має величати Того, Хто все сотворив¹⁶². У своїх працях Василій звертає увагу на поведінку деяких людей, які приходять до храму і замість того, щоб розпочати молитву прослави Господа, вони займаються своїми справами. Тому святитель особливо наголошує на потребі розуміння того, що людина перебуває у храмі та з якою метою вона туди прийшла:

¹⁵⁹ *Святі отці про молитву і духовну тверезість* / перекл. з рос. М. ЛЕМИК, Львів: Свічадо 2007, 47.

¹⁶⁰ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 82.

¹⁶¹ *De fide*, 1 // PG 31, 687 D; НВН, 170.

¹⁶² *Древние иноческие уставы пр. Пахомия Великого, св. Василя Великого, пр. Иоанна Кассиана и пр. Венедикта, собранные епископом Феофаном*, 316.

Жалюгідні ж люди, полишивши мешкання і зійшовшись у храмах, не дослухаються до слів Божих, не виконують обов'язку створіння (славословити), не журяться, що перебувають під владою гріха, не зворушуються, згадуючи про гріх, не тремтять перед судом, а, усміхаючись, подають одне одному руки, роблячи дім молитви місцем довгих розмов, не дослухаючись до псалма, що свідчить і каже: в храмі Його кожний славу промовляє (Пс. 28,9). Ти ж не лише не промовляєш слави, а й для іншого стаєш перепорою, звертаючи на себе увагу і своїм голосом заглушуючи вчення Духа. Дивись, аби замість того, щоб одержати нагороду за славослов'я, не вийти тобі звідси осудженим разом із тими, що хулять Боже ім'я. Маєш псалом, маєш пророцтво, маєш євангельські заповіді й апостольські проповіді. Нехай співає язик, нехай ум дошукується змісту мовленого, щоб заспівати тобі духом, заспівати й умом. Бог не вимагає слави, а хоче, щоб ти став гідний прослави [...] Посій славослов'я, щоб пожати тобі вінці, і почесні, і похвали в Небесному Царстві¹⁶³.

Із цих слів Василя Великого випливає висновок, що людина зобов'язана розуміти, що таке храм, для чого він призначений і якою повинна бути молитва людини до Бога. Варто зазначити, що людина, яка перебуває в спільноті на молитві, але не бере в ній активної участі, а займається іншими справами, стає причиною до гріха іншої людини, а відповідно кожен причетний понесе відплату за свої діла. Василій навчає, що вже тут на землі людина повинна прославляти Господа, щоб після смерті зібрати плоди своїх молитов.

Людина має можливість навчитися правильно взивати до Господа та славити Його. Цього якраз і навчає Василій Великий на сторінках своїх творів:

Починаючи молитву, забудь себе, дружину, дітей, покинь землю, піднімися до неба, облиш усе створіння видиме й невидиме, почни з прославлення Того, Хто все сотворив. Коли прославлятимеш Його, не розпорошуй думок своїх і не розповідай розлогих міфів на грецький лад, а оберни слова зі Святого Письма і промовляй: Прославляю Тебе, Господи довготерпеливий і милостивий, за Твоє щоденне довготерпіння до мене, грішного, і за те, що даєш нам усім можливість покаятися. Бо тому мовчиш і терпиш нас, Господи, щоб прославляли Тебе, Який дарував спасіння нашому роду: спершу через страх, потім через переконання; колись через пророків, а згодом через прихід Христа Твого відвідавши нас. Бо Ти створив нас, а не ми. Ти є нашим Богом¹⁶⁴.

Із цих слів Василя Великого зрозуміло, що приступаючи до молитви, треба залишити все, що тримається в людській думці та почати прославляти Того, Хто нас наділив усім, що ми маємо у цьому житті. Святитель зазначає, що слід величати Господа вже за те, що вислуховує наші молитви, що прощає нам усі гріхи та дарує спасіння з великої Своєї доброти.

¹⁶³ *Святі отці про молитву і духовну тверезість*, 46.

¹⁶⁴ *Constitutiones monasticae*, 1 // PG 31, 1328 D-1329 A; MAT, 256.

Б. Молитва благодарення

Людина, яка розуміє, що Господь є присутнім в її житті, що все для неї сотворив, покликана ціле своє життя бути вдячною Йому за все, що має в цьому житті. Після прослави Господа не потрібно одразу починати щось випрошувати у Нього. Адже після величання Його добра необхідно також і подякувати за те, що ми отримали в цей день.

Василій Великий зазначає: «Вранці молимося, приносячи в дар Богові перші порухи душі та розуму, і перш ніж не звеселимося думкою про Бога, не розпочинаймо щоденних турбот»¹⁶⁵. Святитель заохочує людину присвятити початок свого дня Господеві і принести Йому подячні молитви, звертаючи перші свої думки до Нього. У своїх творах святитель навчає, що людина може і під час праці молитися і дякувати Богові за те, що дав силу її рукам працювати, дав знаряддя праці, дав її розуму мудрість¹⁶⁶. Так само коли закінчиться день, людина має подякувати Господеві за те, що Він дав їй все необхідне¹⁶⁷, а вже потім просити те, що потрібно. Як приклад подячної молитви в розумінні Василя Великого, подаємо наступні його роздуми:

Сидиш за столом - молися, їси хліб - дякуй Тому, що тобі дав його, п'єш вино, щоб укріпити тіло, - пам'ятай Того, що подарував тобі його, щоб ти звеселив серце та зцілив тіло. І як наситився, все одно не забувай Благодійника. Вдягаєш хітон - дякуй Тому, Хто його дав, плащ одягаєш - посиль свою любов до Бога, що дає нам чим прикрити тіло взимку і влітку, задля захисту життя і щоб сором приховати. Проймає день - дякуй Тому, Хто сонце дав, щоб ми могли денні справи робити, і вогонь, щоб світив уночі та для інших життєвих потреб¹⁶⁸.

Кожен порух свого життя людина має поєднувати з подякою Господеві, бо вже саме її існування є причиною, щоб бути вдячною своєму Творцеві. Кожен подих у житті людини є завдяки Божій любові до неї та Його милосердя. Василій Великий зауважує, що людина має дякувати Богові і за те, що Він є

¹⁶⁵ ДП, 37 // PG 31, 1012; MAT, 359.

¹⁶⁶ Там само.

¹⁶⁷ Там само; MAT, 360.

¹⁶⁸ *In martyrem Julittam*, 3 // PG 31, 244 B; *Гомілії*, 79.

довготерпеливим до її гріхопадінь¹⁶⁹. Отож, людина має дякувати Господеві за кожен прожитий день у створеному для неї світі.

В. Молитва покаяння і перепрошення

У своїх творах Василій Великий також пише: «І треба висповідатися у прогріхах, чи вільних, чи мимовільних, чи навіть таємних; були вони на словах чи на ділі, чи в самому тільки серці, – за все треба в молитві просити Божого милосердя»¹⁷⁰. Святитель спонукає, щоб щоразу в молитві просити в Бога прощення своїх гріхів, не боятись відкриватися Господеві та виявляти Йому свої прогрішення. Він навчає, що треба з покорюю говорити: «Я, Господи, не є достойний до Тебе говорити, бо я є великий грішник»¹⁷¹. Розуміючи свою гріховність та стан, в якому перебуває людина, вона приходять до Господа і просить прощення своїх гріхів, свідомих чи несвідомих, бо всі вони обтяжують її душу і переривають той зв'язок із Господом, який будує молитва.

Г. Молитва прохання

Коли людина прославила Господа у своїй молитві, принесла подяку за все, що отримала впродовж цілого дня, коли перепросила за вчинені прогрішення, то лише тепер може приступати до прохань, з якими звертається до Господа в молитві. Василій Великий ставить молитву прохання останньою в порядку і в такий спосіб формує своє трактування різних видів молитви. Людина лише в кінці своєї розмови з Богом може просити щось у Господа, а не на початку. Адже треба розуміти, що молитва – це не «вимагання» чи озвучення списку бажань і потреб Богові. Не подякувавши перед тим за все, що має, людина не сміє щось просити.

Василій Великий каже, що вже сама молитва є «проханням Бога про потреби»¹⁷². Святитель звертає увагу на те, що слід добре обдумати, що саме слід

¹⁶⁹ *Древние иноческие уставы пр. Пахомия Великого, св. Василия Великого, пр. Иоанна Кассиана и пр. Венедикта, собранные епископом Феофаном*, 317.

¹⁷⁰ ДП, 37 // PG 31, 1016; МАТ, 360.

¹⁷¹ *Constitutiones monasticae*, 3 // PG 31, 1329 В; АТВ, 381.

¹⁷² Т. Шпідлік, *Духовність християнського сходу*, 242.

просити в Бога¹⁷³, і підкреслює важливість відкинення сумніву в тому, чи молитва буде вислуханою Богом¹⁷⁴. Він зазначає:

молитва кожного відкрита перед Богом. Йому відкрито, хто за налаштуванням, хто розумно просить небесного, хто тільки з вигляду, лише краєчками вуст проказує слова, а серцем далеко від Бога, хто хоча й молиться, однак просить лише тілесного здоров'я і людської слави¹⁷⁵.

Господь знає серце кожної людини і бачить, хто за чим приходить до Нього. Тому єпископ Кесарії вчить, що треба випрошувати в Господа те, що є корисним для людської душі, тобто благодать, щоб Бог стримав поширення гріха в людському серці та в цілому світі¹⁷⁶. Він пише:

Бог знає, що нам потрібно, й усе тілесне щедро подає нам для насолоди, ще допоки ми попросимо; будучи благим, велить Він своєму сонцю сходити на злих і на добрих і посилає дощ на праведних і неправедних (Мт. 5, 45). Але віри, чесноти, гідної цього імени, Царства Небесного, якщо не проситимеш з трудом і великим терпінням, не одержиш, бо треба спочатку забажати, а, забажавши, діяльно шукати з вірою та терпінням, вдавшись, зі свого боку, до всього, так, щоб ні в чому не осуджувало тебе твоє сумління, начебто просиш недбало чи ліниво, і тоді вже отримаєш, якщо це вгодне Богові. Бо Він сам краще за тебе знає, що тобі корисно¹⁷⁷.

Господь знає серце людини та її потреби, Він знає, хто чому і для чого просить. Тому Василій навчає не говорити зайвих слів на розмові з Богом і не просити чогось тлінного та недостойного¹⁷⁸, тоді молитва буде почутою Богом: «Часто кажуть: “Я просив і не отримав”. Не отримав, бо погано просив або без належної віри, чи вагався, чи просив щось, що тобі не пішло б на користь, а якщо й корисне просив, то не був стійким у проханні»¹⁷⁹. Єпископ Кесарії підкреслює важливість людського переконання в тому, що точно отримаємо те, чого просимо. Проте самої віри замало, необхідно її поєднувати з ще сильнішим звиванням до Бога, потрібно не вимагати, а просити, і терпеливо чекати. Василій Великий подає таку науку, що і як людина має просити в Господа:

¹⁷³ *Constitutiones monasticae*, 1 // PG 31, 1328 C; MAT, 255.

¹⁷⁴ *Три святителя, Василій Великий, Григорій Богослов, Йоанн Златоуст*, 67.

¹⁷⁵ *Святі отці про молитву і духовну тверезість*, 33.

¹⁷⁶ *Homiliae in Psalmos 7* // PG 29, 241 D; *Гомілії на Псалми*, Пс. 7, 44.

¹⁷⁷ *Святі отці про молитву і духовну тверезість*, 38.

¹⁷⁸ МП, 56 // PG 31, 785 В; Пор. рос. переклад: *Творения иже во святых отца нашего Василия Великаго Архиепископа Кесарии Каппадокийския*, ч. 3, Москва: 1993, 430.

¹⁷⁹ *Constitutiones monasticae*, 5 // PG 31, 1336 C; MAT, 259.

І, можливо, тому зволікає Він подати тобі те, про що просиш, аби змусити тебе невідлучніше перебувати перед Ним, і щоб ти, дізнавшись, що є дар Божий (як важко дістається він), зі страхом беріг його. Бо все, що надбав чоловік з великим трудом, старається він зберегти, аби не згубити йому великого свого труду і, відкинувши Божу благодать, не стати негідним вічного життя. Тому не впадай у слабкодухість, якщо не скоро одержуєш те, чого просиш. Бо коли б благий Бог бачив, що ти, скоро отримавши дар, не втрапиш його, то був би готовий дарувати його тобі ще перед тим, ніж проситимеш. А тепер, дбаючи про тебе, Він чинить це (тобто не чинить). Бо ж якщо осуджений той, хто одержав талант, за те, що не помножив його, то чи не більше буде осуджений той, що його втратив?¹⁸⁰

Якщо Господь не дає того, що людина просить, то це задля її ж користі. Можливо, саме в такий спосіб Він хоче, щоб вона вчилася частіше перебувати з Ним у діалозі. Святитель стверджує, що Богові не потрібно нагадувати, що нам потрібно, адже Він і так знає, що для нас є кориснішим, навіть тоді, коли ми й не просимо Його про це¹⁸¹. Не варто опускати руки на молитві чи зневірюватись, коли людина думає, що Господь її не чує чи не хоче вислухати її прохань. На думку Василя, молитва не може обмежуватись тільки словами, це насамперед вияв наших почуттів до Господа, які можна висловити навіть каплею сліз чи добрими ділами, які виходять із серця людини¹⁸². Господь знає краще за людину, що їй саме в цей момент потрібно: «Знає Бог потреби наші і все, що необхідне нашому тілу, дає нам. Бо, будучи добрим, посилає дощ на праведних і неправедних, і сонце його сходить над поганими і добрими, випереджаючи прохання наші»¹⁸³. Часто людина просить у Господа щось, чекає на Його відповідь, але не отримує її. На запитання: «Що ж тоді робити?» Василій Великий дає таку відповідь: «і якщо місяць, і якщо рік, і якщо три роки, і чотири, і більше мине, не відступайся, поки не отримаєш, але з вірою проси, невтомно роблячи добро»¹⁸⁴. Він зазначає, що треба з наполегливістю продовжувати взивати до Господа, вірити в те, що хочеш отримати, але одночасно потрібно також і розуміти, що саме просити і з якою метою:

Отож, невідступно проси в Бога про все, що стосується твого спасіння й поступу в доброму, — і неодмінно отримаєш. Але знай при цьому, що, зі свого боку, маєш робити все посильне, до Бога ж кликати за поміччю, аби Він був тобі помічником. Бо якщо хтось через свою

¹⁸⁰ *Святі отці про молитву і духовну тверезість*, 38.

¹⁸¹ *In martyrem Julittam*, 3 // PG 31, 244 A; *Гомілії*, 78.

¹⁸² И. РЕЙЗМИР, *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 105-106.

¹⁸³ *Constitutiones monasticae*, 6 // PG 31, 1336 D-1337 A; MAT, 258-259.

¹⁸⁴ Там само, MAT, 258.

непостійність сам догоджає похотям (що супротивне заповідям), то Господь не допомагає йому й не вислуховує його молитов, бо він уже зробився чужий Богові через гріх. Хто хоче отримати поміч від Бога, той не зраджує зобов'язання, і хто не зраджує зобов'язання, того ніколи не полишає Божа поміч¹⁸⁵.

Василій Великий навчає, що людина має з великим запалом випрошувати в Господа передусім того, що стосується спасіння її душі, і докладати значних зусиль, аби це отримати. Ці зусилля виражаються в її житті відповідно до заповідей, які встановив Господь, тобто перестати догоджати своєму тілу, піддаючись різним його похотям, щоб не відігнати від себе Божу благодать. Святитель заохочує людину не просити в Господа ні людської слави, ні влади, але, насамперед, Царства Божого, а все інше Він додасть¹⁸⁶. Адже ніщо не може бути важливішим за спасіння власної душі та вічне життя в Царстві Божім.

Отже, просити в Господа чогось є звичним і потрібним, але людина має знати, що саме є для неї корисним і що є справді потрібним. Людина не повинна нарікати на Господа, що Він не чує її прохань, адже це не так. Краще переосмислити наші бажання, що саме ми хочемо отримати від Господа. Важливою є віра в те, що Господь почує наші молитви. Окрім того, молитву прохання має підтримувати також і чеснотливе життя відповідно до заповідей Божих, адже безглуздя є жити в гріху і випрошувати в Господа щось, що стане причиною до помноження гріха.

2.5.2. Молитва ума

Людина є вінцем Божого творіння, саме їй Він дав свобідну волю та розум. Завдяки своєму вибору людина може приймати думки від злого духа або ж відкидати їх. Користуючись розумом та досвідом духовного життя, вона може оцінити, від кого ця думка прийшла.

Молитва ума, це коли людський розум не розгублюється думками про речі цього світу, а входить в самого себе і починає звертати свої думки до Бога, тоді

¹⁸⁵ *Святі отці про молитву і духовну тверезість*, 36-37.

¹⁸⁶ *In sanctum baptisma*, 8 // PG 31, 444 A; Пор. рос. переклад: СВЯТИТЕЛЬ ВАСИЛИЙ ВЕЛИКИЙ, Архиепископ Кесарии Каппадокийской, *Творения*, т. 2, Москва: Сибирская благовозвонница 2009, 485.

вже в роздумах людини немає місця на те, щоб зосереджувати увагу на матеріальних речах (їжі чи одязі), вона починає думати, як здобути вічні блага та чесноти¹⁸⁷. В людині закладено прагнення пізнавати свого Творця та уподібнюватись до Нього¹⁸⁸. Важливо знати, як цього досягнути.

Василій Великий зазначає, що людина має тримати свій розум у спокої, бо коли її розум бачить безліч того, що її відволікає, то вона неспроможна приглянутися до Того, Кого споглядає¹⁸⁹. Святитель підкреслює важливість дотримання чистоти думок, адже коли людина починає роздумувати над тим, що прийняла від злого духа, то відволікається від Того, до Кого первісно зверталась. Коли ж людина відвертає думку від злого духа, її свідомість стає витривалішою до невидимої духовної боротьби. Опромінившись світлом Божої краси, людський розум забуває про дочасні речі і зосереджує свою увагу на тому, як здобути чесноти¹⁹⁰. Людина звертає свої думки до Господа, починає активніше працювати над своїм духовним життям і плекати в собі чесноти. Василій Великий подає приклад, як людина має своїми думками дійти до роздумування та пізнання Бога, а не витратити час на безглузді речі цього світу. Він зазначає, що спершу вона має перестати бути залежною від свого тіла та його замислів, має покинути море, має піднятися над повітрям, продертися поміж зорі, піднятися над небом, і там своєю думкою роздумувати про красу, яку вона там побачить¹⁹¹. Далше нехай вона оглядає «небесні воїнства, хори ангелів», а потім хай залишить усе творіння, підніметься духом понад усе і роздумує в душі про Бога, Якого неможливо досконало описати словами¹⁹². Дорога до богопізнання та роздумування про Бога є нелегким шляхом, тому потребує Божої благодаті та вимагає від людини душевного подвигу.

Якщо під час молитви людина не блукає своїми думками навколо дочасних речей, а переносить їх на Бога, то починає плекати в собі чесноти та

¹⁸⁷ *Basiliius Gregorio, Lettera 2 // PG 32, 228 A; ВЛВ, 22.*

¹⁸⁸ П. МИХАЙЛОВ, «Как познать Бога. Василий Великий о познании Бога» // *Альфа и Омега* 58 (2010) (23 октября 2012).

¹⁸⁹ *Basiliius Gregorio, Lettera 2 // PG 32, 224 C; ВЛВ, 20.*

¹⁹⁰ Там само // PG 32, 225 A; ВЛВ, 20.

¹⁹¹ *De fide, 1 // PG 31, 680 A; НВН, 171.*

¹⁹² Там само.

уподібнюватись до свого Творця, чи принаймні прагнути цього¹⁹³. Саме під час молитви демон має звичку підкидати людині різні думки і відволікати її від молитви¹⁹⁴. Василій Великий каже, що людина, яка молиться, має здійснювати спротив навіяній дияволом спокусі, оскільки його метою є зробити цю молитву розсіяною, неуважною¹⁹⁵. Святитель називає диявола ворогом та зазначає, що навіть під час молитви, він може підштовхувати людину до злих думок, які сам пропонує їй. У цьому випадку вона повинна однаково продовжувати молитися і ще ревніше благодати Господа в молитві розігнати помисли, які на неї нападають¹⁹⁶. Від вибору людини тоді залежить чи прийняти думку від диявола, яка зробить її молитву розсіяною, чи відкинути її і зберегти в своєму умі пам'ять про Бога. Коли людина своїми думками перебуває поза храмом чи зустріччю з Господом, тоді дияволу легше знайти доступ до людини і напасти на неї зі спокусливою думкою. Щодо того, як людина має молитись, коли бачить, що її молитва є неуважною, то Василій Великий навчає:

Якщо ж ти намагаєшся, однак не вдається тобі молитися не відволікаючись, то примушуй себе, скільки стане в тебе сили, і продовжуй стояти перед Богом, звертаючи до Нього ум і збираючи його в себе самого, і Бог простить тобі. Бо не з недбалости, а з неможливості не мав ти сили належно стояти перед Богом. Тому, якщо будеш себе змушувати до всього благого діла, не припиняй просити, доки не одержиш того, про що просиш, а терпляче стукай до Його дверей, просячи свого [...]. Бо чого іншого ти хочеш сподобитися, як не єдиного спасіння в Бозі?¹⁹⁷.

Тож коли людина неуважна на розмові з Богом, їй слід продовжувати взивати до Господа як словами, так і думками, намагатися поєднатися з Ним у молитві. Господь присутній в людській душі, поки людина пам'ятає про Ного¹⁹⁸. Однак Василій зазначає, що є люди, які роблять вигляд, що перебувають у спілкуванні з Богом, а насправді в думках розважають про всякі турботи¹⁹⁹. Святитель вважає, що треба зосередитись і не піддаватись зайвим пересічним думкам, що відвертають від молитви, адже диявол може навіть із, начебто,

¹⁹³ Три святителя, Василій Великий, Григорій Богослов, Йоанн Златоуст, 69.

¹⁹⁴ Древние иноческие уставы пр. Пахомия Великого, св. Василия Великого, пр. Иоанна Кассиана и пр. Венедикта, собранные епископом Феоданом, 314.

¹⁹⁵ С. БАТРУХ, Модель християнського життя у творах св. Василя Великого, 79-80.

¹⁹⁶ Constitutiones monasticae, 2 // PG 31, 1381 A; АТВ, 406.

¹⁹⁷ Святі отці про молитву і духовну тверезість, 37.

¹⁹⁸ Basilii Gregorio, Lettera 2 // PG 32, 229 B; АТВ, 433.

¹⁹⁹ Святі отці про молитву і духовну тверезість, 33.

важливої причини, спонукати людину відвернутися від молитви²⁰⁰. Він різними способами намагається перешкодити людині молитися, коли та починає взивати до Господа. Злий дух, зауважуючи людські старання, все більше і більше буде навіювати людині спокуси, думки, події, щоб відволікти її розум від зосередженої молитви.

Василій Великий зазначає, що людина перестає пам'ятати про Бога тоді, коли починає забувати все, що Він для неї зробив, і коли до кінця не усвідомлює, перед Ким стоїть на молитві²⁰¹. Святитель прирівнює людський розум до вершника, який керує конем чи радше стримує поривання коня (тобто думки, що відволікають від роздумів про Бога)²⁰². Коли вершник навчиться керувати конем, то отримає користь для себе самого та досягне мети, але якщо впаде з коня, то кінь потягне його за собою²⁰³. Зазнавши поразки в духовній боротьбі, людина стає підвладною пристрастям, які тягнуть її душу в прірву.

Єпископ Кесарії стверджує, якщо в людському розумі немає місця на те, щоб думати про Бога, то це не означає, що Господь не хоче там перебувати. Адже розум людини не завжди до кінця усвідомлює, до Кого треба звертати свої думки²⁰⁴. Від того, кого людина впускає до свого серця, залежить те, чим її серце буде наповнене. Якщо впускає Господа, то отримає силу протистояти злим думкам та перемагати їх, коли ж у людському серці поселяється злий дух, то душевні сили, які мали б протистояти дияволу, почнуть слабшати і в результаті людина стане безсилою, та злий дух візьме верх над її думками та силою духа. Тому Василій Великий зазначає:

Потрібно більш ніж щось інше пильнувати своє серце (Прип. 4, 23), щоб ніяк не втрачати думки про Бога й пам'яті про Його чудеса не оскверняти уявленням марного, а святу думку про Бога, викарбувану в наших душах, постійною і чистою пам'яттю всюди носити зі собою, як незнищенну печать. Бо так здобуваємо ми любов до Бога, яка спонукує до виконання заповідей Господніх і водночас сама ними ж дотримується, роблячись безперервною і несхитною²⁰⁵.

²⁰⁰ Там само, 31-32.

²⁰¹ Там само, 35.

²⁰² *Constitutiones monasticae*, 3 // PG 31, 1341 C; MAT, 262.

²⁰³ Там само.

²⁰⁴ *Святі отці про молитву і духовну тверезість*, 44-45.

²⁰⁵ Там само, 43.

Пам'ять про Бога має бути в умі та серці людини, як «незнищенна печать», – каже святитель. Гріх може затерти цю печать, але думка про Бога їй знову надає належного стану. Щоб молитва була нерозсіяною, потрібно уявити перед собою Бога і ситуацію, у якій ми розмовляємо зі своїм керівником²⁰⁶. Тоді молитва буде зосередженою, бо в нашій свідомості з'явиться образ Того, перед Ким ми стоїмо. Святитель прирівнює людський розум до ока та каже, що людина не може добре бачити те, що перед нею, якщо відвертає свій зір на боки, вниз чи вгору, вона має зосередити свій зір на тому, що є перед нею. Так само і людський розум: коли багато буденних справ цього світу відволікають його, тоді він не може зосередитись на тому, перед Ким людина стоїть на молитві²⁰⁷. Тому потрібно тримати свою увагу, коли людина розмовляє з Всемогутнім, адже Він знає весь її внутрішній світ²⁰⁸.

Важливим є запитання, як можна зберегти зосередженість думок під час молитви? Насамперед, навчає Василій, слід контролювати свій розум та не дозволяти йому відволікатися від молитви. Єпископ Кесарії зазначає, що людина цілком здатна дійти до того рівня, коли її молитва стане нерозсіяною і буде повністю зосереджена на Бозі. Святитель вважає, що читання Слова Божого підкріплює людську душу думками про Бога²⁰⁹, а не тими, які приносять злий дух. Завдяки цьому людська душа стає сильнішою, щоб створювати спротив думкам диявола.

Отже, в молитві ума важливим є зберігати свої думки незаплямленими думкою від злого духа. Чим більше людина приймає думку від злого, тим важче людському розуму тримати свою зосередженість на Бозі під час молитви.

Підсумовуючи, варто зазначити, що кожна людина є покликаною до діалогу зі своїм Творцем, проте не кожна є відкритою до спілкування з Ним. Господь завжди очікує людину, проте диявол перешкоджає їй зробити крок на зустріч Богові. Саме тому ціле життя людини наповнене постійною невидимою

²⁰⁶ *Древние иноческие уставы пр. Пахомия Великого, св. Василия Великого, пр. Иоанна Кассиана и пр. Венедикта, собранные епископом Феофаном*, 313.

²⁰⁷ *Basilius Gregorio, Lettera 2 // PG 32, 224 C; ВЛІВ*, 20.

²⁰⁸ J. GRIBOMONT, «La preghiera secondo S. Basilio», 386.

²⁰⁹ Там само, 383.

духовною боротьбою, де з одного боку - лий дух зі своїми спокусливими думками, а з іншого - людина з її свобідною волею та шанс перебувати з Господом. Саме молитва додає людині сили протистояти злому духові та його підступним планам. Перебуваючи у спілкуванні з Богом, людина є захищеною Творцем, а хто відходить від Господа, стає жертвою злого духа, бо не має сили протистояти йому і потрапляє у пастку диявола. Нечистий намагатиметься звести людину з цього світу, тому ціле життя вона повинна чувати над собою і постійно перебувати в молитві, бо не знає точно, коли прийде диявол зі своїми пропозиціями. Коли людина постійно молиться: вдома, під час праці, то перебуває у стані Божої благодаті та є невразливою на невидимі напади злого духа.

Спілкуватися з Господом можна в різний спосіб: як словами, так і ділами. Словами можна Його прославляти, дякувати за отримані ласки, просити прощення гріхів та заносити прохання, але також і розуміти при цьому, що саме хочемо випросити в Бога. Надзвичайно важливим є пильнування свого розуму і розпізнавання помислів: які вони і від кого приходять. Злий дух може прийти в будь-який момент, можливо, найменш очікуваний, навіть під час молитви, бо хоче перервати це спілкування людини і Бога. Тому Василій Великий вважає, що треба уважно пильнувати свої думки, пам'ятати, перед Ким людина стоїть на молитві. Тоді зникнуть усі сумніви, і злий дух буде безсилим перед лицем Творця всього світу.

Набравшись життєвого досвіду в праці над своїм духовним життям, людина вже розуміє, що таке молитва та яку користь вона приносить. Тому тепер може зібрати плоди своїх старань та отримати користь від боротьби з гріхом за допомогою молитви.

РОЗДІЛ ІІІ

ЗНАЧЕННЯ МОЛИТВИ В БОРОТЬБІ З ГРІХОМ

У цьому розділі розкрито питання, які стосуються присутності Божої благодаті в духовному житті людини через молитву. Розглянуто шляхи, якими людина разом із Господом переходить процес навернення від гріховного життя та праці над пробудженням у собі чеснотливого життя. Особливу увагу звернено на три богословські чесноти: віру, надію та любов, які є фундаментом для усіх інших чеснот.

3.1. Молитва як засіб для набуття Божої благодаті на шляху до викорінення гріха

Василій Великий зазначає, що людина має збагнути, наскільки велику роль в її житті відіграє присутність Святого Духа та Божої благодаті, адже вони зміцнюють її людську душу впродовж цілого життя²¹⁰. Святитель навчає, що людина не повинна вихвалитись тим, немовби вона власними силами досягнула всього у житті, але приносити подяку Господеві за Його ласку, бо все, що вона має є від Нього²¹¹. Завдяки молитві людина отримує ці дари від Бога. Вона не повинна ставити себе на рівні з Богом, оскільки не сама своїми зусиллями досягнула певного результату, до якого прагнула. Інакше виникає загроза того, що людина почне ставити Бога на друге місце і вважати себе головною особою у своєму житті, від якої усе залежить. Василій Великий стверджує, що Божої благодаті сходять на людину через Святого Духа, Який освячує та оживляє те, що було зранене гріхом²¹². Єпископ Кесарії часто наголошує на тому, що завдяки молитві можна отримати Божу благодать. Святитель також акцентує свою увагу на тому, що Святий Дух просвічує всіх, щоб усі пізнали Бога²¹³, - тобто діє в

²¹⁰ *In martyrem Julittam*, 9 // PG 31, 261 A; *Гомілії*, 88.

²¹¹ *De humilitate*, 4 // PG 31, 532 CD; *Гомілії*, 236.

²¹² *De fide*, 3 // PG 31, 683 B; НВН, 173.

²¹³ Там само // PG 31, 683 C; НВН, 174.

людині і допомагає їй віднайти у собі закутки, в яких криється гріх та завдяки силі, яку несе в собі благодать, прогнати гріх із свого серця і пізнати Бога. «І якщо б не Божа благодать, то тривога і недуги давним-давно привели б нас до погибелі»²¹⁴. Завдяки молитві людина отримує Божу благодать, яка допомагає їй побачити величезну любов Бога до кожної особи та розпізнати гріх – хворобу, що нищить людську душу²¹⁵. Своїм перебуванням у житті людини, Господь дає їй можливість та силу зрозуміти суть гріха та його згубний вплив на душу. Василій Великий зазначає, що як поранена у фізичний спосіб людина потребує ліків, щоб зцілити рану, так і душа людини, зранена гріхами, потребує лікування²¹⁶. Він наголошує на важливості вдосконалення свого духовного життя, а особливий акцент робить на плеканні в собі любові до молитви, бо з неї ми маємо можливість черпати силу: «немов із спільної лікарні, лік, відповідний до своєї недуги»²¹⁷. Сама людина не може повернутися до свого первісного стану, а тільки завдяки Божій благодаті, бо без неї хіба що поступово буде повертатись до життя в гріху²¹⁸. Завдяки молитві людина відновлює у собі зв'язок з Богом, який був втрачений внаслідок чинення гріха.

Ми повинні знати, які існують шляхи для отримання Божої благодаті. Василій Великий навчає, що людина не може за гроші придбати Божу благодать чи дар Святого Духа, для цього вона повинна вдосконалювати своє духовне життя²¹⁹ та постійно єднатися з Господом в молитві. Під час молитви їй треба відкинути думки, які перешкоджають їй бути з Господом, залишити на другому місці турботи про буденні справи цього світу, тоді людина зможе отримати Божу благодать, яка додасть сили прогнати злого духа²²⁰. Завдяки молитві людина відчуває присутність Бога в тиші, словах і думках²²¹. Варто зазначити, що саме в тиші Господь промовляє до людини. Наодинці з Ним людина може почути Його

²¹⁴ М. МЕСКІН, *Молитовне життя Східної Церкви. Необхідність молитви* / перекл. з англ. О. МЕЛЬНИК, Львів: Свічадо 2011, 34.

²¹⁵ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 111.

²¹⁶ Там само, 81.

²¹⁷ *Basiliius Gregorio, Lettera 2* // PG 32, 227 C; ВЛІВ, 22.

²¹⁸ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 80.

²¹⁹ МП 58 // PG 31, 788 D; МО, 118.

²²⁰ *Basiliius Gregorio, Lettera 2* // PG 32, 228 A; ВЛІВ, 21.

²²¹ М. МЕСКІН, *Молитовне життя Східної Церкви*, 37.

голос, відчути Його дотик до її серця, що спонукає до переміни життя. Під час розмови з Богом усі інші речі стають маргінальними та не надто важливими. Молитва є особливо необхідною для людини, бо від неї залежить чи людина погубить своє життя, чи спасе його²²². Зanedбуючи молитву, людина сама позбавляє себе Божої благодаті, бо залишається на полі бою без зброї і тим самим є приреченою на загибель. Молитва є необхідним засобом, за допомогою якого людина може освячувати себе та поступово викорінювати прояви гріха у своєму серці²²³. «Через молитву наша воля стає такою самою, як воля Христа. Через молитву ми отримуємо Духа і підкоряємося Його волі. Так Його сила спочиває на нас»²²⁴. Саме в цей момент людина єднається з Господом у тиші та випрошує для себе благодаті. Василій Великий зазначає, що людина, піддавшись спокусі в раю, порушила Божий закон, і тим самим розірвала цю єдність, яка була між нею та Богом. Проте Святий Дух відновлює в людині те, що було пошкоджене гріхом²²⁵. Святий Дух освячує нас, спасає та повертає її до єднання з Господом²²⁶. Він допомагає людині повернути те, що було втрачене внаслідок обману та хибного користування свобідної волі.

На думку Василя Великого, завдяки молитві «можна оживити й пробудити до нового життя все те, у що вдерлася смерть»²²⁷. Хоча наслідком гріха є смерть, проте в людини є надія, і нею є Господь, Який несе у Собі воскресіння, тобто дар нового буття. Святитель зазначає, що людина має докладати усіх зусиль в духовному житті, щоб її молитва ставала досконалішою і з Божою благодаттю старалась проганяти злі думки²²⁸.

Василій Великий зазначає, що сама людина не може досягнути досконалості, тому має співпрацювати з Божою благодаттю²²⁹. Він каже, що треба наполегливо перебувати на молитві та просити в Господа допомоги, щоб перемогти думки, нав'язані дияволом. Тоді Він побачить «людську несхитність та

²²² Там само, 33.

²²³ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 79.

²²⁴ М. МЕСКІН, *Молитовне життя Східної Церкви*, Необхідність молитви, 40.

²²⁵ С. ЗАРИН, *Аскетизм по православно-християнському учению*, 25.

²²⁶ Г. ФЛОРОВСЬКИЙ, *Восточные отцы IV века*, т. 2, Париж: Троицкое Богословие 1931, 86.

²²⁷ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 80.

²²⁸ ДПЗ // РГ 31, 921С; МАТ, 320.

²²⁹ С. ЗАРИН, *Аскетизм по православно-християнському учению*, 88-89.

осяє людину благодаттю Духа, що геть проганяє наклепника, очищує і наповнює наш ум божественним світлом і дає нашому помислові силу в несхитній тиші служити Богові»²³⁰. Саме тоді, коли людина відчуває, що вже немає сил іти вперед та протистояти злу, хай почне взивати до Господа своїми молитвами та випрошувати допомоги та сили²³¹.

Василій Великий зазначає, що завдяки молитві людина отримує ласку присутності у ній Святого Духа, Який відкриває їй духовні очі на потреби інших людей, перемінює її серце та робить добрішим і допомагає бачити Божу волю в кожній миті її житті²³². Сама по собі людина не може перемінитися, для цього потрібні її старання і не мало часу, аби випросити в Господа ласки поселитися Йому в її серці. Святитель підкреслює користь, яку приносить молитва людській душі: «Вони (молитви) чинять душу, в якій любов до Бога вже розбудилася, жвавішою та міцнішою»²³³. Працюючи над своїм молитовним життям, за певний час людина почне вбачати зміни у ньому: як «висихає джерело гріха, що постійно кровоточить», як «завмирають порухи зла», і поступово в людині починає формуватися розуміння присутності Бога в її житті²³⁴. Господь готовий вийти назустріч людським старанням, але чекає від нас першого кроку.

Наслідком молитовного життя людини є присутність у ньому Святого Духа. Василій Великий приписує Йому силу, яка здатна освятити та вдосконалити нас²³⁵. Святий Дух допомагає людині викорінювати з серця гріх та повертає людську душу до її первообразу. Отримавши Божу благодать, людина покликана жити «оновленим життям»²³⁶. Для цього вона має відкрити своє серце перед Господом. Коли Він поселиться в ньому, то зможе «керувати життям людини і панувати над її думками, емоціями, волею і відчуттями»²³⁷, бо без волі людини Він не втручатиметься в її духовний світ.

²³⁰ *Святі отці про молитву і духовну тверезість*, 40.

²³¹ ДП 10 // PG 31, 945 B; MAT, 330;

²³² ДП 1 // PG 31, 889 A; MAT, 305.

²³³ *Vasilius Gregorio, Lettera 2* // PG 32, 229 B; ВЛВ, 23.

²³⁴ М. МЕСКІН, *Молитовне життя Східної Церкви*, 39.

²³⁵ К. КЕРН, *Золотой век святоотеческой письменности*, Москва: Паломник 1995, 80.

²³⁶ С. ЗАРИН, *Аскетизм по православно-християнському учению*, 112.

²³⁷ М. МЕСКІН, *Молитовне життя Східної Церкви*, 43.

Коли людина практикує різні етапи молитви у своєму духовному житті, то досягає «повного обожествлення», а те, що є зранене гріхом, отримує цілення²³⁸. Людина поступово набуває в собі образ, який вона втратила при гріхопадінні, образ, затертий вчиненими упродовж життя гріхами. Господь має на меті преобразити цілу людину, зробити її гідною життя вічного. Тоді в «праведникові є постійно божественна і небесна радість, бо в ньому, без сумніву, перебуває Дух»²³⁹. Святитель зазначає, що пам'ятаючи про присутність Господа в людському серці, людина здобуває веселість для свого серця, бо є впевненою в тому, що вона має захист перед злими духами²⁴⁰. Варто зауважити, що цей процес набуття Божої благодаті та осягнення обожествлення може тривати впродовж цілого життя, бо потребує постійної праці над собою. Людина, яка зрозуміла цінність молитви та отримала від Бога ласку, починає дивитися на світ очами Божими. Людина, яка з Божою допомогою працює над своїм духовним життям, починає вирізнятися серед інших людей, адже вона стає вмістилищем самого Бога, джерелом благодаті, і це можна помітити в її поведінці²⁴¹. Саме Святий Дух просвічує людське серце і допомагає людині побачити, що приховано в її внутрішньому світі²⁴². Він дає людині силу, щоб перемагати в собі гріховні похоті і спокуси та очищати серце від впливу нечистого.

Отже, Божа благодать відіграє особливу роль у духовному житті християнина. Її не можна купити за гроші, але можна набути через власні старання, через працю над своїм духовним життям, і, передусім, через молитву. Господь зсилає на людину Святого Духа, Який допомагає людині змінити своє життя, покращити його, уподібнитися до Бога. Він відкриває очі на інших людей та веде до освячення цілої людини. Наслідком вдосконалення духовного життя, є повернення завдяки Божій благодаті до первісного блаженного стану та зближення з Творцем. Побачивши та зрозумівши чиєю оселею стало серце

²³⁸ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 80.

²³⁹ *Святі отці про молитву і духовну тверезість*, 48.

²⁴⁰ Там само, 48.

²⁴¹ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 81.

²⁴² КЦ, 1 // PG 31, 1081 B; MAT, 140.

людини, з Божою благодаттю вона починає працювати над викорінням гріха із себе та продовжує трудитись над зародженням чогось доброго.

3.2 Навернення

Перед людиною стоїть два шляхи: жити даліше в стані гріха або навернення, пізнання та єднання із своїм Творцем. Василій Великий зазначає, що людина має «розірвати будь-які зв'язки з гріхами» та повернутися до Бога, Який є справжнім джерелом життя, а не смерті²⁴³. Господь створив людину не для гріха, а для того, щоб вона була біля Нього та раділа усім створінням. Проте перша людина під оманною злого духа відкинула все, дане їй Творцем, і поєдналася із злим духом, з якого сподівалася черпати силу. Поневолення людини гріхом може скріплюватися і ставати сильнішим внаслідок вчинення людиною кожного наступного гріха, або ж слабшати, а згодом і взагалі розірватись внаслідок молитовного життя та навернення людини на дорогу правди й істини.

Господь не примушує людину до певного вибору, тому свідомо співдія людини з Богом є головною умовою навернення людини та переміни її життя²⁴⁴. Святитель називає Господа Помічником для тих, хто наворачтається з дороги гріха²⁴⁵. Він готовий співпрацювати із стараннями людини. Необхідно зрозуміти важливість того, що людина має захотіти перемінити своє життя. Проте самого бажання є замало, тому й потрібно взивати до Господа, аби Він зіслав на неї Свою благодать, і вже з її допомогою розпочати процес викоріннення гріха. Через навернення людина ніби відновлюється в духовному житті, стає іншою²⁴⁶. У ній відновлюється її давній образ, і народжується нова людина, що прагне до життя вічного.

²⁴³ МП 48 // PG 31, 768 C; МАТ, 78.

²⁴⁴ *Quod Deus non est auctor malorum*, 5 // PG 31, 337 CD; Гомілії, 130.

²⁴⁵ ДП *Prooemium* 1 // PG 31, 892 A; МАТ, 305.

²⁴⁶ К. СКУРАТ, *Наставления великих Учителей Церкви*, 407.

Щоб розпочати таку переміну свого життя та навернутись до Господа, людина має зазирнути до свого серця, й усвідомити свою гріховність²⁴⁷. А перед тим вона ще повинна випрошувати в Господа благодать, щоб допоміг їй звернути з дороги гріха, і постійно тримати під контролем свій внутрішній стан, а саме: думки, почуття та прагнення, щоб в такий спосіб їх очищувати та змінювати²⁴⁸. Вона має навчитись перебувати наодинці з Богом, щоб зміцнювати свій зв'язок із Ним і контролювати свій внутрішній світ, правильно оперувати своїми думками та стримувати свої тілесні бажання. Сама вона не може це здійснити, бо може бути зведеною злим духом, який представляє їй злу думку як добру та спокушає її втілити в життя. Окрім того, через гріховність та брак розпізнання людина може бачити на свій внутрішній світ викривлено перебуваючи в багатьох гріхах, трактувати їх як щось добре.

Василій Великий навчає, що людині слід відважитись розпочати «божественно-людську» переміну свого серця²⁴⁹. Чому «божественно-людську»? Бо сама людина не в силі віднайти гріх у своєму серці та повстати проти нього. Святитель зазначає, що сама людина не може пізнати того, що криється в її серці, ця дія є результатом зісланої благодаті Святого Духа, гріх засліплює людський зір, викривлює його справжнє бачення. Натомість благодать допомагає людині віднайти в собі те, що є злим і почати викорінювати його²⁵⁰.

Навернення людини – це її «перехід від стану несвідомості до свідомості», з неволі гріха до свободи в Бозі завдяки благодаті Святого Духа²⁵¹. Чому «несвідомості»? Тому що перебуваючи у стані гріха, людина до кінця не може володіти своїми вчинками, які є наслідком присутності злого в її серці. Варто зазначити, що в певних моментах життя людина є просто безсилою перед дією гріха, який приводить душу людини до забуття нею Бога. Натомість, стан «свідомості», в який приходить людина після навернення, означає те, що вона свідомо разом із Божою благодаттю розпочала процес вигнання гріха зі свого

²⁴⁷ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 27.

²⁴⁸ Т. ШПІДЛІК - І. ГАРГАНО, *Духовність грецьких і східних отців*, 113.

²⁴⁹ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 21.

²⁵⁰ КП, *Prooemium* // PG 31, 1080 A; MAT, 139.

²⁵¹ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 21.

серця. Саме тоді людина стає свідомою того, що з нею зробило життя в гріху, і що може зробити життя з Богом.

На думку святителя, для кращого розуміння і відчуття присутності Бога в житті людини та на дорозі до пізнання гріха їй може допомогти читання та розважання над текстами Святого Письма, бо через них промовляє невидимий Бог, Який дає Себе пізнати²⁵². Варто зазначити, що роздумування над історіями з життя людей, які навернулись до Господа, допомагає людині віднайти себе в тому чи іншому описаному персонажі. Притчі, науки, вчинки Христа спонукають людину до переосмислення свого життя.

Отже, для того, щоб розпочати процес викорінення гріха зі свого серця, слід спершу отримати благодать від Господа, яка допоможе зазирнути у свій внутрішній світ та усвідомити присутність у ньому гріха, а потім-захотіти перемінити своє життя. Однак сама людина не зможе цього зробити, а тому її надійним Помічником тут стає Господь Бог. З Його благодаттю людина може працювати над своїм духовним життям, боротися з гріхом і поступово перемагати його.

3.3 Викорінення гріха

Усвідомивши те, що несе в собі гріх, людина розпочинає боротьбу з ним, щоб прогнати його зі свого серця. Цього не можна досягти за одну мить, але постійною працею над своїм духовним життям, що триває до кінця її віку. Вона служить для людини засобом для звернення до Господа, щоб із Його поміччю проганяти пристрасті²⁵³ та поступово відновлювати втрачену колись єдність із Творцем²⁵⁴. На думку Василя Великого, щоб почати процес викорінення гріха зі свого серця, треба спочатку дозріти до самопізнання, яке є можливим завдяки

²⁵² КП, 45 // PG 31, 1112 В; МАТ, 153-154.

²⁵³ «Взаємини з Богом у монашому житті» // сайт: Провінція святого Миколая. Василянський чин святого Йосафата в Україні, 25 липня 2015, <<http://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/vasyliyanska-dukhovnist/1831-vzaiemyny-z-bohom-u-monashomu-zhytti>> (дата звернення: 6 листопада 2018).

²⁵⁴ E. MORISON, *St. Basil and His Rule*, London: Oxford University Press 1912, 31.

молитві та Божій благодаті. За кожним вчиненим гріхом стоїть диявол, який має свій підступний і прихований план стосовно людини²⁵⁵. Викорінюючи зі свого серця гріх, людина поступово уподібнюється до свого Творця²⁵⁶. З Божою поміччю вона малими кроками повертається до свого первісного стану.

Важливим на шляху до викорінення гріха є розуміння та усвідомлення того, що таке гріх і розпізнати його у своєму серці²⁵⁷. Людина почне викорінювати його із себе тоді, коли переосмислить, чим є гріх для неї, чи вона його толерує, чи хоче всіма силами прогнати його зі свого серця. Бо, не розуміючи суті гріха, людина не знатиме для чого і як саме проганяти той чи інший закоренілий гріх зі свого серця. Лише усвідомивши, що з нею робить гріх, вона зможе оздоровитися²⁵⁸ через працю над собою, бо зможе побачити реальну картину того, чого не могла пізнати раніше.

Самій людині важко зрозуміти, що саме приховано в її серці, тому на допомогу Господь посилає іншу людину. На думку Василя Великого, на дорозі до відкинення гріха людині може допомогти інша людина, яка думає іншим способом і може вказати на її недоліки²⁵⁹. Інша людина може вказати на ті чи інші хиби ближнього, і тим самим спонукати його до переміни. Однак ця інша людина не може замінити того, що може дати нам Господь Бог. Саме Він дає благодать іти вперед і потрохи виривати з корінням те, що посіяв злий дух. Сама людина не зможе побороти гріх, тому має співпрацювати з Божою благодаттю, яку вона отримує через молитву. Звертаючись до Господа, вона наповнює себе силою проганяти зі серця пристрасті, а на їхньому місці – плекати чесноти²⁶⁰.

З творів Василя Великого випливає висновок, щоб почати насаджувати в серці добре зерно, слід спочатку очистити його, обробити землю своєї душі та малими кроками насаджувати добре зерно, яке принесе добрі плоди²⁶¹. Завдяки молитві людина отримує силу проганяти гріх, і потроху їй вдасться це зробити,

²⁵⁵ КП, 4 // PG 31, 1084 C; МАТ, 141.

²⁵⁶ П. ПОПОВ, «Что такое аскетизм?», 386.

²⁵⁷ D. AMAND, «L'Ascèse monastique de saint Basile. Essai historique, Macerdsous» // *Revue des sciences religieuses* 23/3-4, Strasbourg: F.-X. LE ROUX & C 1949, 367-368.

²⁵⁸ КП, 289 // PG 31, 1285 B; МАТ, 233.

²⁵⁹ ДП, 7 // PG 31, 929 A; МАТ, 322-323.

²⁶⁰ *Basilius Gregorio, Lettera 2* // PG 32, 229 B; ВЛІВ, 23.

²⁶¹ К. СКУРАТ, *Наставления великих Учителей Церкви*, 407.

а згодом і виплекати щось добре. Особливе місце в цьому процесі займає Божа благодать і зусилля людини. На думку Василя, гріх як недуга душі потребує лікування: якщо залишити хворобу без дбання, вона буде прогресувати і поглинати добро, яке є в серці людини²⁶². Тому праця над собою має бути ретельною та постійною, адже диявол стоїть в готовності і чекає, коли людина відійде від Світла. Єпископ Кесарії зазначає, що людина покликана до обожествлення і поєднання з Богом, тому все, що перешкоджає їй зробити це, треба «усувати з людського життя»²⁶³. Щоб прогнати гріх, потрібні зусилля людини і «повна зміна її способу мислення й діяння»²⁶⁴, адже перемінюється не тільки якийсь один елемент людського буття, а ціла особа, передусім, її розум та вчинки.

Для Василя Великого гріх є отрутою для душі людини, тому важливим є використовувати всі засоби, щоб викорінювати його²⁶⁵. Людина може проганяти гріх із свого серця тільки разом із Господом, з Його силою та підтримкою. Адже звертаючись до Нього у своїх молитвах, вона просить помочі, щоб перемінив її серце, щоб поміг прогнати те, що не повинно мати місце в її серці. Святитель каже, що відкидаючи гріх, людина поступово зцілює свої серцевні рани, які завдав їй цей гріх²⁶⁶. Він може переконати людину, що життя в гріху є добрим, що воно таким і має бути, оскільки вона не має жодних обмежень. Натомість гріх лише накопичується в її серці і залишає свої сліди. Гріх завдає багато шкоди людській душі, проте вона все одно залишається Божою дитиною, яку Він не залишив на поталу гріху. Дорогоцінний дар, який ми отримали від Творця – це можливість повернутись до первісного образу, до моменту втраченого стану любові, тому гріх не може повністю знищити в людині її подібність до Бога²⁶⁷. В якому стані гріха не перебувала б людина, вона все одно є Божим творінням та Його дитиною. Диявол прагне людської смерті, а Господь дарує життя тим, хто до Нього приходить, навіть найбільшому грішникові, бо й він є Його дитиною.

²⁶² КП 28 // PG 31, 1102 В; МАТ, 149.

²⁶³ КП 297 // PG 31, 1292 С; МАТ, 236.

²⁶⁴ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 21.

²⁶⁵ Там само, 30.

²⁶⁶ *In sanctum baptismum*, 2 // PG 31, 423 В; *Гомілії*, 182.

²⁶⁷ ДП 2 // PG 31, 913 С; МАТ, 316.

На думку Василя Великого, коли людина починає відкидати гріх, то змінюються її погляди на Бога, вона починає бачити Його як люблячого Батька, Який бажає їй добра²⁶⁸. Гріх викривлює людині бачення всього, що її оточує, а Господь повертає людині первісне бачення свого Спасителя. Відкинення гріха – це «смерть для гріха», «відродження для душі», «шлях на небо»²⁶⁹. Проганяючи зі свого серця все, що не від Бога, людина вже не себе прирікає на смерть, а гріх, і того, хто його посіяв. Натомість сама вона відкривається до нового життя вже без диявола, на життя з Богом. Прийняття гріха – це смерть людини, відкинення гріха – повернення до Життя. Викорінюючи із свого серця гріх, людина дає можливість своїй душі знову «розквітнути»²⁷⁰. Душа повертається до життя вже без кайданів, в яких тримав її замкненою диявол. Людська душа продовжує жити тоді, коли її живлять добрими ділами, тоді, коли на місці гріха проростає добро, яке свідчить про подібність її до свого Творця.

Отже, на дорозі до викорінення гріха, важливим є перебувати в стані молитви, а опісля зазирнути до свого серця, побачити скільки у ньому є слідів від диявола, усвідомити, що таке гріх і які його наслідки, а тоді з Божою благодаттю розпочинати процес вигнання та викорінення нечистого зі свого серця. Це тривалий шлях, але реальний, в кінці якого людину чекає повне єднання з Богом.

3.4. Пробудження до чеснотливого життя

Життя в гріху є наче міцний сон, в якому перебуває людина, аж поки не прокинеться і не почне працювати над своїм духовним життям. Викорінюючи гріх зі свого серця, людина створює простір для насадження в ньому добра. Підкреслюючи важливість думки Василя Великого щодо вчення про чесноти, варто наголосити, що він постійно дотримується чіткості у визначенні що таке

²⁶⁸ КП 16 // PG 31, 1093 A; МАТ, 145.

²⁶⁹ *In sanctum baptisma*, 5 // PG 31, 433 АВ; *Гомілії*, 185.

²⁷⁰ Там само.

чеснота. В його розумінні, чесноти є постійно присутні в людині, адже Господь обдарував ними людину при сотворенні. Вони є в людині постійно, проте первородний гріх приспав їх і не дозволяє їм проявитися і виявити свою красу, яку вони мали в раю. На думку Василя, чесноти не є благодаттю, ні набутою річчю, але з Божою благодаттю їх можливо відродити та розвивати впродовж цілого життя. Кожний вчинений гріх затьмарює ці чесноти і не дозволяє їм проявлятися у житті людини, тому важливо їх відроджувати та повертати їм первісний їх вигляд.

Василій Великий говорить про велику кількість чеснот, але не подає їхньої класифікації. Хоч він і каже: «Дбай про великі чесноти і не забувай про менш значні»²⁷¹, але не вказує, які належать до тих чи інших.

Василій Великий зазначає, що чеснота є Божою ласкою для людини²⁷², якою Він обдарував її при творенні. Перебуваючи в стані Божої благодаті людина стає вмістилищем Святого Духа, Який перемінює її життя та робить храмом Божим²⁷³. Саме присутність чеснот в житті людини дає можливість Святому Духові діяти в її житті та перемінювати його, уподібнювати до життя в Бозі. Оце щось, що відрізняє людину, яка живе в гріху, від тої, що живе з Господом, і є чеснота. Перебуваючи в неволі гріха, людина не дає Богові діяти в ній та преобразити її, тоді вона не має в собі «розпізнавальних знаків», які підкреслювали б її приналежність до Господа, подібність до її Творця²⁷⁴. Своїми вчинками людина показує кому вона належить: Богові чи дияволу.

Коли людина обирає дорогу чеснотливого життя, то не може одночасно перебувати і з Богом, і в гріху, бо тоді в її духовному житті почнеться хаос²⁷⁵. На думку святителя, вона має вибрати кому служити: Господеві, чи дияволу. В цьому виборі особливу роль відіграє спілкування з Богом. Завдяки якому вона може зробити правильний вибір, на користь Добра. Людина працює над своїм духовним життям, бо відчуває Божу благодать на собі, і робитиме це ще

²⁷¹ *Sermo de renuntiatione saeculi*, 4 // PG 31, 633 B; MAT, 14.

²⁷² *S. Basil ad Urbicium monachum epistola de continentia, Lettera 366* // PG 32, 1112 B; ВЛВ, 210.

²⁷³ К. КЕРН, *Золотой век святоотеческой письменности*, 78.

²⁷⁴ *In sanctum baptisma*, 4 // PG 31, 432 C; Гомілії, 185.

²⁷⁵ КІ, 5 // PG 31, 1085 A; MAT, 141.

ретельніше, щоб не прогнати її від себе чиненням гріха²⁷⁶. Життя у Святому Дусі допомагає людині перемінитися, вона повертає собі радість життя, щастя від дотримання Божого закону²⁷⁷. Її погляди на світ змінилися, бо вона обрала дорогу Світла, Яке відкрило їй справжню картину на сотворений світ досконалого Бога.

Християнин, який обрав дорогу відкинення гріха, починає формувати в собі бажання добра, в його серці народжується прагнення постійно перебувати біля Господа²⁷⁸. Бо неможливо розквітнути та дати плід, не перебуваючи у спілкуванні з Богом²⁷⁹. Чим більше людина задумується над своїм внутрішнім світом і чим більше дозволяє Богові діяти в ньому, тим сильнішою ставатиме її любов до Господа. Василій Великий каже, що людина покликана до святості, і її можна досягнути через постійний зріст у духовному житті. В такий спосіб вона стає вмістилищем багатьох чеснот, вони є наче відображенням образу Божого, який проявляється не тільки у вчинках, але й у наших думках та бажаннях²⁸⁰. І це перебування біля Бога має значуще відображення в її житті. Перебуваючи на молитві, людина буде вчитись відчитувати присутність Бога у своєму житті, розпізнавати Божу любов, красу, прощення в усіх моментах свого життя, і її бажання розуміти і сповнювати Його волю буде сильнішим²⁸¹.

Отже, чеснота є виявом Божої любові до людини. Кожну людину при її творенні Господь обдарував чеснотами, які завжди присутні в ній. Проте гріх здатен блокувати їх прояв у нашому житті. Натомість, ми маємо можливість черпати силу в молитві, щоб зменшився вплив гріха і збільшилась Божа благодать, яка допомагає відродити в собі чесноти.

²⁷⁶ ДП, 6 // PG 31, 925 В; МАТ, 321.

²⁷⁷ КП, 193 // PG 31, 1212 В; МАТ, 200.

²⁷⁸ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 43.

²⁷⁹ И. РЕЙЗМИР, *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 103.

²⁸⁰ К. СКУРАТ, *Наставления великих Учителей Церкви*, 405.

²⁸¹ КП, 174 // PG 31, 1197 В; МАТ, 194.

3.5. Богословські чесноти: віра, надія, любов

Кожний гріх перешкоджає людині виконувати Божу волю. Завдяки молитві, людина отримує Святого Духа, Який пробуджує в ній оте прагнення плекати чесноти²⁸². Відродившись духовно, людина починає жити новим життям, без зв'язку з гріхом.

3.5.1. Чеснота віри

Чеснота віри, як і інші чесноти присутня в людині від моменту її створення, але гріх не дозволяє їй вповні діяти в людині та обожествлювати її. Віра полягає у відсутності сумніву в словах Господніх та беззаперечному переконанні, що «кожне слово Боже є правдивим»²⁸³. Відкидаючи сумніви, людина утверджується у вірі. Чеснота віри в розумінні Василя є подвигом, який полягає в підкоренні свого розуму Божому розуму²⁸⁴, тобто людина має цілком і повністю віддатись волі Божій та Його плану щодо неї.

Віра, в розумінні Василя, є основою духовного подвигу християнина²⁸⁵, а її наслідком є молитовне життя людини. Чеснота віри тісно пов'язана з молитвою, бо неможливо вірити і не молитися²⁸⁶. Молитовне життя є засобом, щоб утвердитися у вірі і давати добрі духовні плоди. Чесноту віри треба постійно розвивати, а можливо це лише завдяки Божій благодаті, «молитві й участі у святих таїнствах»²⁸⁷. Чим більше людина перебуває на молитві, тим більше вона утверджується у вірі. Завдяки діалогу з Господом, вона пересвічується в тому, що існує Той, Хто чує її молитви і відповідає на них.

²⁸² ДП, 2 // PG 31, 916 С; МАТ, 317.

²⁸³ МП 8 // PG 31, 712 С; АТВ, 48.

²⁸⁴ К. СКУРАТ, *Наставлення великих Учителей Церкви*, 406.

²⁸⁵ Там само, 406.

²⁸⁶ И. РЕЙЗМИР, *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 100.

²⁸⁷ «Чеснота віри в духовному житті» // сайт: *Провінція святого Миколая. Василянський чин святого Йосафата в Україні*, 28 жовтня 2013, <<http://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/vasyliyanska-dukhovnist/843-2013-10-28-19-01-24>> (дата звернення: 6 листопада 2018).

Чеснота віри є фундаментом для плекання інших чеснот²⁸⁸. Хто не має в собі чесноти віри, не може отримати Божу благодать, яка допомагає людині чинити добро²⁸⁹. Віруючи у Господа, людина старається уникати можливостей до гріха і шукає нагоди, щоб чинити добро й уподібнюватись до свого Господа, Який здатен спасти її душу²⁹⁰.

Саме завдяки цій чесноті людина чіткіше «усвідомлює Божу присутність у своєму житті»²⁹¹ і Господній план щодо неї²⁹². В складних життєвих ситуаціях та в часі випробування, вона може як зміцнювати свою віру, так і навпаки – зневіритись. Це залежить від того, під яким кутом зору вона сприймає те, що Господь їй об'являє. У ці складні моменти випробувань важливим є постійне перебування у молитві, роздумування над присутністю Бога у нашому житті та пізнання Його дії в ньому.

Єпископ Кесарії наголошує на важливості читання Святого Писання, в якому викладено правду про Бога і це дає людині можливість до глибшого розуміння Бога²⁹³. Василій Великий стверджує, що сам він утвердився у вірі читаючи Слово Боже. Адже саме у Святому Письмі викладено основні правди християнської віри в Єдиного Бога.

Завдяки вірі людина заглиблюється у своє духовне життя, вона усвідомлює Божу доброту і любов до неї та прагне цілком віддати Йому своє життя²⁹⁴. Саме після отримання благодаті та відродження чесноти віри у присутність Бога, людина починає довіряти своєму Творцеві. Завдяки довірі до Господа, людина дає змогу Святому Духові проникнути в її серце²⁹⁵, освятити його та поєднати з Богом²⁹⁶. Віра є немов би дозволом людини на дію в ній Святого Духа²⁹⁷. Відродивши в собі чесноту віри, людина старається жити так, щоб постійно

²⁸⁸ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 51.

²⁸⁹ К. СКУРАТ, *Наставлення великих Учителів Церкви*, 406.

²⁹⁰ *De fide*, 2 // PG 31, 680 В; *Гомілії*, 31.

²⁹¹ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 49.

²⁹² *De fide*, 1 // PG 31, 680 АВ; *Гомілії*, 30.

²⁹³ *De fide*, 2 // PG 31, 682 А; *Гомілії*, 31.

²⁹⁴ ДП, 2 // PG 31, 913 А; МАТ, 318.

²⁹⁵ КП, 174 // PG 31, 1197 В; МАТ, 194.

²⁹⁶ «Блаженніший Святослав: “Свято Зіслання Святого Духа є святом надії”» // сайт: *Католицький оглядач*, 27 травня 2018, <<http://catholicnews.org.ua/blazhennishiy-svyatoslav-svyato-zislannya-svyatogo-duha-ie-svyatom-nadiyi>> (дата звернення: 6 листопада 2018).

²⁹⁷ «Чеснота віри в духовному житті»

перебувати із Господом, щоб Він став змістом її життя. Віра спонукає людину до покаяння та навернення, наслідком є усвідомлення своєї гріховності та прийняття рішення уникати нагод до чинення гріха²⁹⁸. Людина є впевненою в тому, що вона не сама, і перебуває під захистом свого Спасителя.

Василій Великий зазначає, що віра дає людині силу та спонукає до чинення добра, а інколи і чогось героїчного²⁹⁹. Проте, не достатньо тільки вірити, свою віру слід свідчити добрими вчинками. Людина старається жити згідно з Божим законом, робить добрі вчинки, бо вірить в те, що за свої старання буде нагородженою. Єпископ Кесарії зазначає, що віра потверджується хрещенням, а хрещення здійснюється через віру³⁰⁰. Саме хрещення вже є наслідком людської віри в Господа.

Отже, віра полягає в переконанні того, що не можна ставити під сумнів те, що Господь нам об'явив і що є записане у Святому Писанні. Молитва і віра тісно між собою пов'язані. Молитва допомагає людині утвердитися у вірі, а віру потрібно зміцнювати молитвами, святими Таїнствами, Словом Божим та свідчити її іншим своїми ділами. Віра дає людині певність, що існує Той, Хто чує її молитви та відповідає на них.

3.5.2. Чеснота надії

Утвердившись у вірі, людина починає збагачуватися іншими чеснотами, які ведуть її до обожествлення. На думку єпископа Кесарії, з чеснотою віри завжди тісно пов'язана чеснота надії. Завдяки цим двом чеснотам людина утверджується в любові до Бога³⁰¹.

Важливу роль в духовних подвигах відіграє молитва і Божа благодать, без яких людина не зможе утвердитись ні у вірі, ні в надії, ні в інших чеснотах.

²⁹⁸ К. СКУРАТ, *Наставлення великих Учителей Церкви*, 406.

²⁹⁹ КП, 248 // PG 31, 1248 D; MAT, 217.

³⁰⁰ С. ЗАРИН, *Аскетизм по православно-християнському учению*, 105.

³⁰¹ «Богословські і моральні чесноти в християнському житті» // сайт: *Провінція святого Миколая. Василіянський чин святого Йосафата в Україні*, 12 жовтня 2013, <<http://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/vasyliyanska-dukhovnist/830-2013-10-12-17-47-02>> (дата звернення: 6 листопада 2018).

«Кожне діло нехай попереджає віра в Бога, нехай товаришить йому добра надія, щоб ми вірою стверджували силу душі, а надією заохочувалися до добра»³⁰². Людина чинить добро іншому, бо знає, що за добро буде нагородженою, якщо не ласкою своїх ближніх, то Небесним Батьком.

Надія впливає з переконання людини у тому, що Господь є міцною і певною опорою для неї³⁰³. «І нехай надія твоя буде в Бозі, і сподівайся на його допомогу, знаючи, що якщо звернемося до Нього чесно й щиро, не тільки не відштовхне нас, а ще тої ж миті, коли промовлятимемо останні слова молитви, скаже нам: “Ось я біля вас”»³⁰⁴, – каже Василій Великий. Він має на увазі, що людина, маючи досвід особистих стосунків із Богом, стає впевненою в тому, що може покластися на Нього, довіритися Йому, бути у безперервному зв'язку з Ним, відкрити Йому своє серце, яке нікому іншому вже не захоче відкривати.

Справжнім виявом надії на Бога є очікування Його приходу³⁰⁵. Однак сама лише надія на Бога та Його милосердя не виключають продовження праці над своїм духовним життям³⁰⁶. Бо неможливо перебувати в надії і не докладати жодних зусиль до розвитку цієї чесноти. Святитель каже, що треба утверджуватися «в надії тих благ, яких ми тепер ще не бачимо, але вони дані нам в обітницях, які звістив Господь тим, хто буде достойний Його»³⁰⁷. Завдяки особистому зв'язку з Господом, людина плекає в собі надію на Бога, та Його обітниці.

Надія на Бога дає можливість отримати благодать, натомість, надія на сотворені речі, які людина ставить собі за ціль, а не використовує як засіб, позбавляє цієї благодаті³⁰⁸. Наш план життя має бути співзвучним з Божим планом щодо кожного, хто надіється на Нього й очікує від Господа чогось. Не маючи надії на Бога, людина втрачає сенс свого існування на землі. Відсутність

³⁰² *Constitutiones monasticae*, 15 // PG 31, 1377 B; АТВ, 404.

³⁰³ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 53.

³⁰⁴ «Чеснота надії в духовному житті» // сайт: *Провінція святого Миколая. Василіянський чин святого Йосафата в Україні*, 4 березня 2014, <<http://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/vasylivanska-dukhovnist/964-2014-03-04-09-52-00>> (дата звернення: 6 листопада 2018).

³⁰⁵ МП, 68 // PG 31, 808 A; МАТ, 100.

³⁰⁶ «Чеснота надії в духовному житті».

³⁰⁷ *Commendatitia ad monachum* // PG 32, 296 A; ВЛВ, 45-56.

³⁰⁸ «Чеснота надії в духовному житті».

чесноти надії стає причиною того, що людина старається лише своїми силами сформувати своє життя, але коли зазнає випробувань і страждань, вона відчує, що є безпорадною, і в цьому випадку залишається тільки надія на Бога, яка і визначає сенс життя³⁰⁹. Християнин має докладати всіх зусиль для того, щоб дійти до обожествлення, проте не покладатися тільки на власні сили, а віддавати себе в руки Божі³¹⁰. Він має зрозуміти і свою обмеженість в тому, що він не все може сам досягнути.

Чеснота надії стає у допомозі і тоді, коли злий дух навіює сумніви та знеохочення в духовному житті³¹¹. Диявол буде завжди підступати до людини із своїми помислами і переконаннями, що людська надія на Бога є марною. Християнин не повинен боятися випробувань та сумніватись в Божій опіці над ним³¹². А навпаки, має бути твердо переконаним у своїй вірі та надії на Господа, що він не сам, що є Той, Хто перебуває з ним в усі миті життя, як щасливі, так і сумні.

Чесноту надії слід постійно розвивати в собі. Цьому сприяє молитва, через яку діє Божа благодать, і тим самим людині стає легше плекати в собі роздуми над всемогутністю, любов'ю та добротою Бога до християн³¹³. Зростаючи в цих істинах, людина формує в собі уявлення про те, що Господь може зробити все, навіть те, що не під силу звичайній людині.

Василій Великий заохочує вивчати життя святих, які утверджувалися в надії на Бога, і що ця надія не підвела їх³¹⁴. Святі, які жили, як великі подвижники, боролись із спокусами, як і всі люди, проте мали в собі щось особливе, що відрізняло їх від звичайних людей. Цією особливістю була постійна та тверда надія на Боже милосердя. Надія є «чеснота подорожуючого. Бо надія сповняється, коли ми отримуємо те, на що надіємося»³¹⁵. Всі ми на землі є тимчасово, всіх християн єднає спільна мета – Христос, вічне життя і ми

³⁰⁹ Там само.

³¹⁰ МП, 48 // PG 31, 770 C; МАТ, 79.

³¹¹ «Чеснота надії в духовному житті».

³¹² МП, 63 // PG 31, 800 D; МАТ, 97.

³¹³ КП, 248 // PG 31, 1248 D; МАТ, 217.

³¹⁴ ДП *Prooemium* // PG 31, 898 B; МАТ, 309.

³¹⁵ «Блаженніший Святослав: "Свято Зіслання Святого Духа є святом надії"».

надіємось, що Господь нас не відкине. Святі надіялися й отримали своє. Тому єпископ Кесарії заохочує вивчати життя святих, які допомагають кожному віднайти Господа у цьому секуляризованому світі та утвердитися у вірі та надії на Нього.

Отже, під чеснотою надії Василій Великий має на увазі впевненість людини в тому, що вона не буде покинутою. Молитва допомагає відродити і розвинути цю чесноту. Надія спонукає людину бути рішучою і не сумніватись у тому, що обіцяє Господь тим, які слухають Його слова і виконують їх. Людина не може досягти чогось в духовному житті лише самотійно, а тільки з Божою допомогою та своїми стараннями.

3.5.3. Чеснота любові

Чеснота любові займає одне з головних місць в аскетичній думці Василя Великого. Вже у своїй сутності любов є зверненою до когось, має свого адресата. Вона є повною протилежністю пристрастям, які приносять із собою егоїзм, бо де пристрасті, там немає місця для правдивої любові³¹⁶. Вона займає першість у духовному житті християнина і допомагає плекати в собі інші чесноти, які звернені до ближнього³¹⁷. За допомогою молитви, людина плекає в собі цю чесноту й утверджується в ній. Вершиною подвигу в духовному житті є повне обожествлення людини, яке може відбутися виключно завдяки дії Святого Духа та розвитку в собі любові до Бога та ближнього. Присутність цієї чесноти в серці людини є плодом дії в ній Святого Духа³¹⁸.

Христос дав нам заповідь, щоб ми любили один одного. Щоб виконати цю заповідь, варто почати викорінювати пристрасті зі свого серця, і тоді побачимо, як любов проявляється в нашому житті³¹⁹. Плекаючи любов у своєму серці, людина стає носієм цієї любові, і тоді таку людину можна виокремити серед

³¹⁶ Д. СТЕНИЛОАЕ, «Ступени любові» // сайт: *Православие. RU*, 7 жовтня 2013, <http://www.pravoslavie.ru/64710.html> (дата звернення: 14 листопада 2018).

³¹⁷ J. NAUMOWICZ, «Wstep», 29.

³¹⁸ R. SMITH, *St. Basil the Great*, 141.

³¹⁹ Д. СТЕНИЛОАЕ, «Ступени любові».

багатьох у цьому світі. Християнин – це той, хто любить всім своїм серцем Господа і свого ближнього, бо він є створеним Мудрим Творцем на Його ж образ і подобу. Святий Дух живе в серці доброї людини та допомагає їй ставати чуйнішою, лагіднішою до тих, хто її оточує. Чеснота любові є особливим виявом дії Святого Духа як у відносинах із Богом, так і в стосунках із ближніми³²⁰, адже саме Дух дає силу любити навіть тих, хто чинить нам кривду. Ці обставини є найскладнішими для прояву любові, оскільки просто любити тих, хто любить нас, але складно пробачити та полюбити своїх ворогів. Любов є вічною, вона ніколи не проминає. Вона тісно поєднує людину з Богом, бо володіючи чеснотою любові, людина може полюбити Господа.

А. Любов до Бога

Василій Великий навчає: «Любов до Бога є завершенням аскетичного подвигу»³²¹. Як наслідок, думки, слова і діла людини стають повністю звернені до Господа. Увесь шлях праці над духовним життям полягає в обожествленні, яке можливе через молитовний зв'язок із Богом.

Господь обдарував чеснотою любові Своє творіння, немов би засіяв у ній це зерно, яке має прорости³²². Насіння зможе дати добрий плід, коли людина полюбить свого Творця, чистою і ревною любов'ю. Тоді й Господь взаємно виявляє до неї Свою любов, вислуховує молитви та пробачає гріхи. Він створив людину на Свій образ і подобу, вдостоїв її богопізнання, дав їй рай, поставив головою над усіма іншими створіннями, не залишив її навіть після гріхопадіння, давши на допомогу закон, який навчає праведному способу життя, і поставив ангелів, щоб її охороняли³²³. Господь виявляє Свою любов до людини через навколишній світ, ми ж демонструємо свою подяку Йому через вшанування і наш вияв любові до всього Божого творіння. Розвиток цієї чесноти відбувається

³²⁰ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 54.

³²¹ А. ПЕКАР, *Досконалий християнин*, 93.

³²² ДП, 2 // PG 31, 908 С; АТВ, 148.

³²³ С. РУНКЕВИЧ, *О добродетелях и подвигах по творениям св. Василия Великого*, Санкт-Петербург: Аксион естин 2009, 27.

через пізнання Божої дії у своєму житті та житті інших людей³²⁴. З кожним виявом Божої любові до себе, ми відповідно плекаємо у собі цю чесноту, яка допомагає любити ближнього.

Виявляючи Свою любов до людини, Господь розраховує на її взаємність. Він робить це для того, щоб ми навчилися від Нього, як, не зважаючи ні на що, потрібно любити інших. Навіть більше, Господь із Своєї безмежної любові до людей віддає Своє життя за нас, даючи нам приклад досконалої любові.

Завдяки молитві та благодаті Святого Духа в людині відроджуються чесноти і прагнення постійно пам'ятати про Господа, любити та прославляти Його не тільки словами, а й «добрими ділами»³²⁵.

«Любов до Бога, [...], проявляється в простоті й щирості»³²⁶, – каже Василій Великий. Вона має бути не фальшивою, а щирою, бо Він знає серце кожної людини, бачить його не лише з правдивої сторони. Любов до Господа не завжди є однаковою, бо людина схильна до гріха, який деформує в ній це почуття любові як до Бога, так і ближнього. Проте через молитву, людина може відновити це почуття та скерувати його в правильне русло. Людина має всіма своїми силами та з Божою благодаттю, старатися іти до цього Добра, має прагнути Його, жити Ним і жити Ним, одночасно відкидаючи гріх і будь-яких спокус цього світу.

Зберігаючи у своєму серці любов до Бога, християнин постійно єднається з Господом³²⁷. Молитва допомагає йому пам'ятати про Бога та любити Його. Тому той, хто любить Господа, має звідки черпати силу, підтримувати і зміцнювати в собі чесноту любові.

Доказом правдивої любові до Бога є зберігання Його заповідей³²⁸. Любов мусить підтверджуватись вчинками, гідними Божої похвали. Через дотримання заповідей Господніх людина показує, наскільки вона любить Бога, і демонструє

³²⁴ «Чеснота любові в духовному житті» // сайт: Провінція святого Миколая. Василянський чин святого Йосафата в Україні, 19 березня 2014, < <http://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/vasyliyanska-dukhovnist/979-2014-03-19-18-13-30> > (дата звернення: 6 листопада 2018).

³²⁵ *Homiliae in Psalmos* 28 // PG 29, 284 B; *Гомілії на Псалми*, Пс. 28, 66.

³²⁶ «Чеснота любові в духовному житті».

³²⁷ ДП, 5 // PG 31, 922 B; АТВ, 154.

³²⁸ МП 3 // PG 31, 708 A; АТВ, 45.

свою готовність викоринювати гріх зі свого серця і відроджувати добро. Чим більше людина вправляється у дотриманні Божих заповідей, тим міцнішою стає її любов до Бога³²⁹. Завдяки чесноті любові людина виконує Божі заповіді вже не з примусу, а з любові до Бога. Прагнення душі виконувати Божу волю, її бажання прославляти Господа є мірилом її любові до Творця³³⁰. Відроджуючи у своєму серці любов до Господа, людина сприймає Божий закон не як обмеження своєї волі, а як поміч на дорозі спасіння. Любов до Бога не є наказом чи обов'язком, скоріше «вираженням вдячності й відповідь на Божу любов»³³¹.

Занедбуючи молитовне життя та духовні подвиги, людина відштовхує від себе Господа і розриває цей зв'язок із Ним. Невиконання заповідей Господніх є ознакою відсутності в людині любові до Бога, та неповагою до Нього³³². Це означає, що людина дає гріхові більшу нагоду прорости в її серці і породити злі плоди, які пізнаються по її вчинках.

Однак, завдяки молитовному життю та благодаті Святого Духа, людина поступово звільняється від гріха, бо любов до Господа є сильнішою за гріх. Тоді людина оцінює Господній закон, як вияв Божої любові до неї, бо неможливо, щоб із джерела добра виходило зло, яке завдає шкоди людині.

Сама людина не може відродити та плекати чесноту, але потребує для цього Божої благодаті, яка дає їй від Господа силу жити життям чеснот³³³. Усвідомлюючи те, що Господь є істинним джерелом сили, людина частіше звертатиметься до Нього, щоб Він скеровував і наставляв на дорогу зростання в чеснотах та допомагав уподібнюватись до свого Творця.

Виконуючи першу заповідь любові, людина зростає в ній і переносить Божу любов на свого ближнього³³⁴. Слід підкреслити, що неможливо полюбити іншого, не полюбивши спочатку Господа. Полюбивши Бога, ми з Його поміччю відроджуємо у собі й інші чесноти, які відкривають наші духовні очі, щоб ми мали змогу побачити свого ближнього очима Христа.

³²⁹ МП, 80 // PG 31, 868 С; МАТ, 137.

³³⁰ С. Рункевич, *О добродетелях и подвигах по творениям св. Василия Великого*, 29.

³³¹ «Чеснота любові в духовному житті».

³³² МП, 3 // PG 31, 706 D; МАТ, 41.

³³³ ДП, 2 // PG 31, 908 С; АТВ, 148.

³³⁴ ДП, 3 // PG 31, 917 В; МАТ, 318.

Б. Любов до ближнього

У людині закладене природне бажання любити Боже творіння, особливо ж іншу людину³³⁵. Їй притаманне прагнення перебувати у спілкуванні з іншим, мати потребу в комусь іншому і любити когось іншого³³⁶. Християнин покликаний любити свого ближнього, як Христос полюбив нас³³⁷. Тому той, хто відчуває на собі Божу любов, але не проявляє її до інших і не прощає їм їхніх кривд, є непослідовним у розумінні любові³³⁸. Слід підкреслити, що сама людина не зможе відразу навчитись любові до ближнього. Ця чеснота розвивається в людині впродовж цілого її життя, бо кожним гріхом супроти ближнього людина не дає простір цій чесноті проявитися у стосунку до іншої особи, гріх блокує нашу любов. «Тільки Божа любов може зробити людину здатною любити інших»³³⁹. В молитві можна відчутися оцю Божу присутність та дію у своєму житті. Господь із Свого милосердя дав людині дві головні заповіді: любити Бога і любити ближнього (Мт. 22, 37-39). Виконуючи першу заповідь, людина може виконати і другу, бо якщо любить Бога, то і ближнього любить³⁴⁰, адже кожен з наших ближніх є відображенням Творця.

Єпископ Кесарії зазначає: «Той, хто любить ближнього, виявляє любов до Бога, бо приймає на себе Божу благодать»³⁴¹. По вчинках людини можна зрозуміти, чим наповнене її серце: злістю, ненавистю, хитрістю чи любов'ю, милосердям, розумінням. Якщо в серці людини присутня любов, то вона почне проявлятися також в любові до інших³⁴². Неможливо водночас любити Бога та ненавидіти свого ближнього, бо де присутні діла любові – там створюється місце для єднання з Богом, а де немає любові – там оселюється ненависть³⁴³.

Людина не повинна зневажати та легковажити потребами свого ближнього, а повинна жити так, щоб інші, дивлячись на її поведінку, бачили її

³³⁵ «Чеснота любові в духовному житті»

³³⁶ С. РУНКЕВИЧ, *О добродетелях и подвигах по творениям св. Василия Великого*, 30.

³³⁷ К. СКУРАТ, *Наставления великих Учителей Церкви*, 410.

³³⁸ «Чеснота любові в духовному житті».

³³⁹ С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василия Великого*, 56.

³⁴⁰ ДП, 3 // РГ 31, 917 В; МАТ, 318.

³⁴¹ Там само // РГ 31, 917 С; МАТ, 318.

³⁴² КП, 163 // РГ 31, 1189 А; МАТ, 190.

³⁴³ К. СКУРАТ, *Наставления великих Учителей Церкви*, 411.

любов до ближнього³⁴⁴. Важливо навчитися бути відкритим до іншого та полюбити його таким, яким він є, з усіма своїми недоліками та перевагами. Необхідно навчитися сприймати той факт, що чиясь думка може не відповідати нашій, однак також бути вірною, що хтось може мати власні погляди на ті чи інші речі. Така любов до ближнього потребує відречення від свого «я» та зміни мислення стосовно інших людей. «Ознакою зрілості християнина є те, що він чинить добро» і ці вчинки є мірилом цієї чесноти³⁴⁵. Чим більше людина думає про потреби когось іншого, тим менше в ній буде проявлятися дія гріха самолюбства.

У справжньої любові є дві властивості, перша з яких сумувати і мучитись, коли твій ближній терпить, а друга – радіти і працювати для його ж користі, а не своєї³⁴⁶. Важливим є навчитись з Божою поміччю ставити інтереси свого ближнього понад свої. Тому християнин повинен «виявляти любов до смерті: і до праведних, і до грішних»³⁴⁷. Ціле своє життя людина покликана любити всіх без винятку. Злий дух постійно диктує людині власні егоїстичні настанови, якими вигідно користуватися – не любити нікого, а особливо Господа.

Первородний гріх завдав шкоди серцю людини, він викривив істинне, первісне розуміння любові. Тому люди схильні до помсти своєму ближньому. Проте Христос навчає, що потрібно любити своїх ворогів. Але важко полюбити того, хто завдав нам кривду, обманув, несправедливо обмовив, образив. Сама людина не може навчитися любити та пробачати своїм кривдникам, лише «Божа любов може зробити людину здатною любити інших»³⁴⁸. Василій Великий каже, що ворогам притаманне бажання завдати шкоди іншій людині та задумувати щось зле супроти свого ближнього³⁴⁹. Але попри все, християни покликані любити ближнього навіть тоді, коли він завдає страждань чи клопотів: не тільки заради заповіді, але і тому, що інша людина своїм злим вчинком робить їм послугу. Адже Христос навчає, що щасливими будуть ті, яких зневажають та

³⁴⁴ *Sermo de renuntiatione saeculi*, 8 // PG 31, 642 C; АТВ, 15.

³⁴⁵ «Чеснота любові в духовному житті».

³⁴⁶ К. СКУРАТ, *Наставлення великих Учителей Церкви*, 410.

³⁴⁷ КП, 186 // PG 31, 1208 A; МАТ, 198.

³⁴⁸ «Чеснота любові в духовному житті».

³⁴⁹ С. РУНКЕВИЧ, *О добродетелях и подвигах по творениям св. Василия Великого*, 34.

наговорюють всяке лихо на них, тож мають радіти, бо отримають велику нагороду на небі³⁵⁰. Таких людей варто сприймати, як тих, які роблять нам добро, бо завдяки їм, матимемо ласку від Господа³⁵¹. Молитва є часом, коли людина може випросити в Господа любові до тих, хто нас ненавидить.

«Християнин, який у взаєминах з іншими керується любов'ю, є знаком присутності Божої любові серед людей»³⁵². Сам Господь є присутнім там, де Йому дають простір, щоб діяти в людському серці і обожествлювати його. Наскільки великим є цей простір, залежить від волі людини, яка або поступово знаходить місце в собі для живого Бога і випромінює Його світло на всіх, або ж так само витісняє Його із свого серця гріхами.

Вищою мірою вияву любові до ближнього є самопожертва заради добра свого ближнього³⁵³. Людина робить добро своєму ближньому, розраховуючи взамін на те ж саме. Вона робить добрий вчинок з метою, що матиме користь з того, якщо не від людини, то від Того, Хто бачить таємне.

Святитель зазначає, що послугуюючи іншому, людина має показати братню любов³⁵⁴. Подібного вияву любові до ближніх, нас навчив Ісус Христос, Який також служив, коли обмивав ноги Своїм учням (Йо. 13, 1-20). Він не робив це з якоюсь користю і не вимагав нічого взамін. Його наміри були безкорисливі, Він чинив згідно з любов'ю до ближніх, бо Сам є Любов'ю. Саме таким способом Він навчив людей, як слід чинити іншим та як потрібно проявляти безкорисливу любов до ближнього.

Що стає причиною зменшення любові до Господа та ближнього? Коли в людській душі панує ненависть, злість, підступні плани в думках, які обмежують дію чесноти любові до Господа та ближнього, тоді злий дух має більшу силу впливати на людину. Чим більше зменшується любов у серці, тим більшою стає ненависть до ближніх. Коли людина починає співдіяти з волею злого духа, то є велика ймовірність того, що вона через свою неміч піддається спокусі та впаде в

³⁵⁰ КП, 163 // PG 31, 1189 A; АТВ, 304.

³⁵¹ С. РУНКЕВИЧ, *О добродетелях и подвигах по творениям св. Василия Великого*, 33.

³⁵² С. БАТРУХ, *Модель християнського життя у творах св. Василя Великого*, 57.

³⁵³ К. СКУРАТ, *Наставления великих Учителей Церкви*, 411.

³⁵⁴ *Sermo de renuntiatione saeculi*, 5 // PG 31, 633 B; АТВ, 13.

гріх. Диявол не несе в своїй сутності ні добра, ні любові, він може лише замаскуватися під виглядом фальшивого добра та чогось приємного для людини, щоб її спокусити та звести зі світу. У своїй сутності, він наповнений ненавистю. Сама по собі ненависть вже є спрямованою на когось - як на Господа, так і на іншу людину, бо обравши гріх, людина не дає можливості розвиватися любові в її серці. Безпосереднім протиставленням ненависті є любов, як до Господа так і ближнього. Тому християнин має постійно докладати багато зусиль у молитовному житті, щоб отримати Божу благодать, яка допоможе полюбити всіх так, як Христос полюбив нас.

Людина є покликаною до любові, де б вона не перебувала, а в особливий спосіб у товаристві. Впродовж цілого свого життя людина вчиться пробачати й виявляти свою любов як до ближнього, так і в спільноті³⁵⁵. Це процес, який потребує старань у духовному житті людини та дії Святого Духа. Єпископ Кесарії зазначає: «Немає нічого більше характерного для нашої природи, як жити в спільноті, відчувати потребу один в одному й любити ближнього»³⁵⁶. Людина має в собі це прагнення бути з кимось, бути біля когось і чути потрібною.

Відроджуючи в серці чесноту щирої любові, християни дають можливість Святому Духові діяти серед них та освячувати спільноту. Тому братня любов має бути лагідною, незверхньою та щирою щодо брата свого³⁵⁷. Святитель навчає, що в спільноті має панувати щира, взаємна та однакова любов до всіх³⁵⁸. Будь-які старання людини будуть марними, якщо в них не буде присутній Господь.

Підсумовуючи, слід зазначити, що саме на трьох чеснотах – вірі, надії та любові - Василій Великий збудував своє бачення образу досконалого християнина³⁵⁹. Чому саме на них? Бо, «віра й надія спонукають людину любити Бога й ближнього, а любов до Бога зміцнює та поглиблює віру й надію»³⁶⁰. З Божою поміччю пробудивши в собі чесноти, які є приспані гріхами, людина відкриває для себе Бога, як Того, Кому можна вірити та довіряти. Віра є

³⁵⁵ «Чеснота любові в духовному житті».

³⁵⁶ ДП, 3 // PG 31, 917 A; МАТ, 317.

³⁵⁷ КП, 242 // PG 31, 1244 C; АТВ, 336.

³⁵⁸ МП, 12 // PG 31, 721 D; МАТ, 25.

³⁵⁹ А. ПЕКАР, *Досконалий християнин*, 100.

³⁶⁰ «Богословські і моральні чесноти в християнському житті».

фундаментом для плекання інших чеснот. Віра дає людині впевненість у тому, що неможливо брати під сумнів слова Божі. Молитва допомагає людині утвердитися у вірі. Віру треба зміцнювати молитвами, святими Таїнствами, Божим Словом та ділами милосердя. Чеснота надії є тісно пов'язаною з вірою людини. Завдяки цим двом чеснотам людина утверджується в любові до Бога. Справжнім виявом надії є очікування приходу Христа.

Вершиною богословських чеснот є любов. Відродивши чесноту любові, людина уможлиблює іншим чеснотам проявлятися в її житті. Через любов до Бога людина вчиться любити і ближнього. Любов людини до Господа має бути віддзеркаленням особистісного зв'язку Сина з Отцем³⁶¹ як прикладу безкорисливої любові між двома Особами. Завдяки Божій благодаті, вірі, надії та любові в людині починають проявлятися й усі інші чесноти³⁶². Бо пізнавши та полюбивши Бога та ближнього людина старатиметься жити відповідно до Божих законів, і Господь даватиме людині силу приймати мудрі та справедливі рішення. А відтак і відроджувати в собі з Божою благодаттю інші чесноти, які свідчитимуть про присутність живого Бога в її житті.

Проте, головним аспектом в процесі відродження в собі чеснот, є молитва, за допомогою якої людина з Божою благодаттю веде духовну боротьбу з гріхом, і як наслідок, в людині починають пробуджуватись чесноти, що були приспані гріхом.

³⁶¹ П. ФЕДЮК, *Святий Василій Великий і християнське аскетичне життя*, Рим-Торонто 1978, 149.

³⁶² *De fide* 5 // PG 31, 688 C; АТВ, 37.

ВИСНОВКИ

У цьому дослідженні було зроблено спробу дослідити, як людина може з допомогою молитви боротися з гріхом, а також представити наслідки цієї боротьби в духовному житті. Це передбачало дати відповідь на питання: що є такого в молитві, щоб людина могла користати з неї та отримувати внутрішню силу?

Перший розділ стосувався проблематики існування гріха. Згідно з вченням Василя Великого гріх є свідомим переступом Божої волі, який відбувся внаслідок співдії людини і злого духа. Усвідомивши небезпеку, яку несе в собі гріх, людина починає йому противитись, боротися з ним. Гріх віддаляє людину від Бога, робить її чужою. Він шкодить людській душі, а через молитву сходять Божа благодать, яка зцілює ці рани. У думці святителя зло є наслідком присутності гріха в серці людини. Само по собі зло є плодом пошкодженої гріхом людської душі. Василій розрізняє два види зла: фізичне і моральне. Фізичне зло є наслідком аморального життя людства. Господь не є джерелом зла, і не від Нього воно походить, але допускається Богом задля людини для приборкання її гріха. Натомість моральне зло залежить від свобідної волі людини. Воно є наслідком свідомого вибору людини іти дорогою гріха, який їй пропонується.

У другому розділі досліджено вчення Василя Великого про молитву, її види та описати практичні вказівки щодо звершення того чи іншого виду молитви. В розумінні каппадокійця молитва, є щирою розмовою двох осіб. Вона еднає людину з Богом. Завдяки молитві людина отримує Божу благодать, яка обожествлює її. Було досліджено практику часу звершення молитви, яка передається впродовж всіх поколінь усім християнам, і пояснено, що молитись варто постійно, безперервно і під час праці. Василій виділяє два види молитви: усну й умову. Перший вид молитви допомагає людині тримати в спокої її думки і її природні бажання. Василій показує на її структуру та послідовність її складових під час моління. Молитву слід розпочати з прослави Бога, переходити до подяки за все отримане, далі просити прощення своїх гріхів і вкінці просити про інші речі, спершу духовні, а потім матеріальні, просячи про них не тільки

для себе, але і для ближніх. Щодо умової молитви, то особливість вчення святителя полягає в тому, що він зосереджується не так на чіткому визначенні цієї молитви, як радше дає чіткі настанови щодо її звершення: слід тримати свої думки і серце незаплямованими думками від злого духа.

У третьому розділі було зроблено спробу дослідити значення молитви у боротьбі з гріхом. Будучи свідомою того, що таке гріх, людина починає духовну боротьбу з гріхом і працю над своїм вдосконаленням, звертаючись до Господа за поміччю. Завдяки молитві людина отримує Божу благодать, яка дає їй сили противитись гріхові у процесі його викорінення зі свого серця. Цей процес є тривалим і поступовим. Було наголошено, що молитва і Божа благодать підтримують цей процес і сприяють відродженню чеснот. Василій пропонує оригінальне вчення про чесноту. На його думку, чеснота є присутня в людині від моменту її сотворення. Під час дослідження даної теми, було підкреслено важливість молитви в усіх процесах, які стосуються дороги до досконалості.

У цьому дослідженні було показано, що відбувається з душею людини, яка веде духовну боротьбу. Було встановлено, що згідно з вченням Василя Великого головним недоліком людини є гріх, який можна поступово викоринити зі свого серця за допомогою молитви та Божої благодаті і давати можливість чеснотам проявитись у житті людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

Першоджерела – твори Василя Великого грецькою мовою

Ad monachum lapsum, Lettera 44 // PG 32, 360-364.

Adversus eos qui irascuntur // PG 31, 353-372.

Attende tibi ipsi // PG 31, 197-217.

Basilii Gregorio, Lettera 2 // PG 32, 224-233.

Commendatitia ad monachum // PG 32, 293-296.

Constitutiones monasticae // PG 31, 1325-1428.

De creatione hominis 1// PG 30, 9-37.

De fide // PG 31, 676-692.

De humilitate // PG 31, 525-540.

De perfectione vitae monasticae // PG 32, 238-293.

De virginem lapsam, Lettera 46 // PG 32, 369-381.

Homiliae in Psalmos 28 // PG 29, 280-305.

Homiliae in Psalmos 114 // PG 29, 484-493.

Homiliae in Psalmos 7 // PG 29, 228-249.

In martyrem Julittam // PG 31, 237-360.

In sanctum baptismum // PG 31, 424-444.

Quod Deus non est auctor malorum // PG 31, 329-353.

Quod rebus mundanis adhaerendum non sit, et de incendio extra Ecclesiam facto // PG 31, 540-564.

Regulae brevis tractatae // PG 31, 1051-1320.

Regulae fusius tractatae // PG 31, 890-1050.

Regulae morales // PG 31, 700-869.

S. Basil ad Urbicium monachum epistola de continentia Lettera 366 // PG 32, 1109-1112.

Sermo de renuntiatione saeculi // PG 31, 625-648.

Твори Василя Великого у перекладах

1. *Алфавит духовный. Три святителя, Василий Великий, Григорий Богослов, Иоанн Златоуст*, Москва: Православное братство святого апостола Иоанна Богослова 2012.
2. *Аскетичні Твори св. Василя Великого* / перекл. з грецьк. А. ШЕПТИЦЬКИЙ, Львів 1929.
3. ВАСИЛИЙ ВЕЛИКИЙ, «Беседы на Шестоднев» // сайт: *Православная библиотека*,
<https://azbyka.ru/otechnik/Vasilij_Velikij/besedy_na_shestodnev/#0_10>,
(дата звернення: 1 березня 2018).
4. ВАСИЛІЙ ВЕЛИКИЙ, *Гомілії на Псалми* / перекл. з грецьк. С. ФЕДИНЯК, Нью-Йорк: Видавництво оо. Василян 1979.
5. ВАСИЛІЙ ВЕЛИКИЙ, *Гомілії* / перекл. з давньогрецьк. Л. ЗВОНСЬКА, Львів: Свічадо 2006.
6. ВАСИЛІЙ ВЕЛИКИЙ, *Моральні основи* / перекл. з грецьк. А. ШЕПТИЦЬКИЙ, Апостолес 1951.
7. ВАСИЛІЙ ВЕЛИКИЙ, *Морально-аскетичні твори* / перекл. з давньогрецьк Л. ЗВОНСЬКА, Львів: Свічадо 2006.
8. ВАСИЛІЙ ВЕЛИКИЙ, *Науки св. Василя Великого до народу* / перекл. з грецьк. ГЛЕН КОВ, Нью Йорк 1954.
9. ВАСИЛИЙ ВЕЛИКИЙ, *Правила благоугодной жизни* / перев. с греч. Санкт-Петербург 1898.
10. *Творения иже во святых отца нашего Василия Великаго Архиепископа Кесарии Каппадокийския*, ч. 3, Москва: Паломник 1993.
11. *Вибрані листи св. Василя Великого* / перекл. з грецьк. С. ФЕДИНЯК, Нью Йорк 1964.
12. *Древние иноческие уставы пр. Пахомия Великого, св. Василия Великого, пр. Иоанна Кассиана и пр. Венедикта, собранные епископом Феофаном*, Москва: Изд-во Русского Афонского Пантелеймонова монастыря 1892.

13. СВЯТИТЕЛЬ ВАСИЛИЙ ВЕЛИКИЙ, Архиепископ Кесарии Каппадокийской, *Творения*, т. 2, Москва: Сибирская благовозвонница 2009.
14. *Святі отці про молитву і духовну тверезість* / пер. з рос. ЛЕМИК М., Львів: Свічадо, 2007.
15. *Три святителя, Василий Великий, Григорий Богослов, Иоанн Златоуст*, Москва: Православное братство святого апостола Иоанна Богослова 2012.

Інші джерела

1. ГРИГОРІЙ З НАЗІАНЗУ, *Велич святого Василія Великого. Похвальне слово на честь Василія Великого, Архиепископа Кесарії Кападокійської, та інші писання* / перекл. з грецьк. ФЕДИНЯК С., Львів: Місіонер 2006.

Допоміжна література

Монографії

1. БАТРУХ СТЕПАН, *Модель християнського життя у творах св. Василія Великого*, перекл. з польськ. РІЗУН Т., Львів: Свічадо 2007.
2. ЗАРИН СЕРГЕЙ, *Аскетизм по православно-християнському учению*, Москва: Православный паломник 1996.
3. КЕРН КИПРИАН, *Золотой век святоотеческой письменности*, Москва: Паломник 1995.
4. МЕСКІН МАТЕЙ, *Молитовне життя Східної Церкви. Необхідність молитви* / перекл. з англ. МЕЛЬНИК О., Львів: Свічадо 2011.
5. ПЕКАР АТАНАСІЙ, *Досконалий християнин*, Львів: Місіонер 2005.
6. РЕЙЗМИР ИЛИЯ, *Учение святителя Василия Великого о духовном совершенствовании*, 2-ое, изд. Свято-Троицкая Сергиева Лавра 2010.
7. РУНКЕВИЧ СТЕПАН, *О добродетелях и подвигах по творениям св. Василия Великого*, Санкт-Петербург: Аксион естин 2009.
8. СКУРАТ КОНСТАНТИН, *Наставления великих Учителей Церкви*, Яхрома: Троицкий собор 2008.
9. ФЕДЮК ПАВЛО, *Святой Василий Великий і християнське аскетичне життя*, Рим – Торонто 1978.

10. ФІРІГОС АНТОНІС, *Вступ до історії патристичної та візантійської філософії (від початків християнства до іконоборства)* / перекл. УГРИН С., наук. ред. ГОРЯЧА М., Львів: Видавництво УКУ 2017.
11. ФЛОРОВСЬКИЙ ГРИГОРИЙ, *Восточные отцы IV века*, т. 2, Париж: Троицкое богословие 1931.
12. ШПІДЛІК ТОМАШ – ГАРГАНО ІНОЧЕНЗО, *Духовність грецьких і східних отців* / перекл. з італ. ПРИРІЗ Я., Р. ПАРАНЬКО, Львів: Свічадо 2006.
13. ШПІДЛІК ТОМАШ, *Духовність християнського Сходу*, Львів: ЛБА 1999.
14. ШПІДЛІК ТОМАШ, *Мистецтво очищувати серце*, Львів: Свічадо 2011.
15. MORISON ELIOT, *St. Basil and His Rule*, London: Oxford University Press 1912.
16. NAUMOWICZ JÓZEF, «Wstęp» // *Sw. Bazyli Wielki* / ред. М. STAROWIEYSKI, т. 2, Kraków: Tyniec 1994.
17. SMITH RICHARD, *St. Basil the Great*, New York: Pott, Young & Co 1879.

Статті

1. ГАВРИЛІВ МАТЕЙ, «Молитва у правилах, вченні та житті св. Василя Великого» // *Місіонар* 6 (300) (червень 2018).
2. МИХАЙЛОВ ПЕТР, «Как познать Бога. Василий Великий о познании Бога» // *Альфа и Омега* 58 (2010) (23 октября 2012).
3. ПОПОВ ПОРФИРИЙ, «Что такое аскетизм? (По учению св. Василия Великого, в ответ на современные суждения и толки)» // *Странник* 11, Санкт-Петербург: Аксион естин 2009, 373-413.
4. СМІРНОВ ПЕТР, «Сущность зла по учению св. Василия Великого» // *Христианское чтение* 2, Санкт-Петербург: Аксион естин 2009, 238-249.
5. AMAND DAVID, «L'Ascèse monastique de saint Basile. Essai historique, Macerdsous» // *Revue des sciences religieuses* 23/3-4, Strasbourg: F.-X. LE ROUX & c 1949, 367-368.
6. MURPHU F. X., «Moral and Ascetical Doctrine in St. Basil» // *StPatr* 14 (1976) 320-326.

Інтернет-видання

1. «Блаженніший Святослав: “Свято Зіслання Святого Духа є святом надії”» // сайт: *Католицький оглядач*, 27 травня 2018, <<http://catholicnews.org.ua/blzhennishiy-svyatoslav-svyato-zislannya-svyatogo-duha-ie-svyatom-nadiyi>> (дата звернення: 6 листопада 2018).
2. «Богословські і моральні чесноти в християнському житті» // сайт: *Провінція святого Миколая. Василіянський чин святого Йосафата в Україні*, 12 жовтня 2013, <<http://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/vasyliyanska-dukhovnist/830-2013-10-12-17-47-02>> (дата звернення: 6 листопада 2018).
3. «Взаємини з Богом у монашому житті» // сайт: *Провінція святого Миколая. Василіянський чин святого Йосафата в Україні*, 25 липня 2015, <<http://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/vasyliyanska-dukhovnist/1831-vzaiemyzny-z-bohom-u-monashomu-zhytti>> (дата звернення: 6 листопада 2018).
4. «Відкрити в собі образ Божий» // сайт: *Провінція святого Миколая. Василіянський чин святого Йосафата в Україні*, 20 квітня 2015, <<http://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/vasyliyanska-dukhovnist/1517-vidkryty-v-sobi-obraz-bozhyi>> (дата звернення: 6 листопада 2018).
5. «Чернець – людина неба» // сайт: *Провінція святого Миколая. Василіянський чин святого Йосафата в Україні*, 9 жовтня 2014, <<http://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/vasyliyanska-dukhovnist/1121-2014-10-09-18-32-43>> (дата звернення: 6 листопада 2018).
6. «Чеснота віри в духовному житті» // сайт: *Провінція святого Миколая. Василіянський чин святого Йосафата в Україні*, 28 жовтня 2013, <<http://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/vasyliyanska->

- [dukhovnist/843-2013-10-28-19-01-24](#)> (дата звернення: 6 листопада 2018).
7. «Чеснота любові в духовному житті» // сайт: Провінція святого Миколая. Василянський чин святого Йосафата в Україні, 19 березня 2014, <<http://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/vasyliyanska-dukhovnist/979-2014-03-19-18-13-30>> (дата звернення: 6 листопада 2018).
8. «Чеснота надії в духовному житті» // сайт: *Провінція святого Миколая. Василянський чин святого Йосафата в Україні*, 4 березня 2014, <<http://www.osbm.org.ua/index.php/publikatsiyi/vasyliyanska-dukhovnist/964-2014-03-04-09-52-00>> (дата звернення: 6 листопада 2018).
9. ЛАРШЕ ЖАН, *Бог не хочет страдания людей* / перекл. БИЧУЦКОГО С., и ДОБРОЦВЕТОВА П., Москва: Паломник 2014, 46 // <http://lib100.com/christianity/god_suffering/html/?page=2> (дата звернення: 3 березня 2018).
10. СТЕНИЛОВАЕ ДУМІТРУ, «Ступени любви» // сайт: *Православие. RU*, 7 жовтня 2013, <<http://www.pravoslavie.ru/64710.html>> (дата звернення: 14 листопада 2018).